



קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה
אוניברסיטת חיפה

גבול אתני

מקרה גדר הביטחון בגדה המערבית

יניב גמבש





קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה
אוניברסיטת חיפה

גבול אתני

מקרה גדר הביטחון בגדה המערבית

יניב גמבש

נובמבר 2010

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה

הקתדרה עוסקת בנושאי הביטחון הלאומי שלהם ביטוי מרחבי, דוגמת משאבים טבעיים ותפוצתם, פריסת האוכלוסייה, התשתית הפיזית והמרכיבים הסביבתיים. הקתדרה מפרסמת ניירות עמדה, נותנת ייעוץ למקבלי החלטות בכירים, יוזמת מחקרים, ימי עיון וכנסים, מוציאה ספרים ועבודות מדעיות ומסייעת לתלמידי מחקר בתחומים הנזכרים לעיל. כמו כן עוסקת הקתדרה בהפצת הנושא בבתי הספר התיכוניים ומוסדות אקדמיה.

ראובן חייקין ז"ל (1918–2004)

ראובן חייקין נולד בתל אביב, היה שותף בכיר במשרד רואי החשבון סומך-חייקין, גילה עניין רב בגאוגרפיה ובגאופוליטיקה וסייע רבות לתחומים אלה באוניברסיטת חיפה.

יהי זכרו ברוך!

ראש הקתדרה: ארנון סופר

עריכת לשון: עפרה פרי

עריכה גרפית והבאה לדפוס: נוגה יוסלביץ

הודפס בישראל בשנת 2010

© כל הזכויות שמורות לקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה

ISBN 965-7437-22-3

הדפסה: דפוס גסטליט

<http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/>

תוכן העניינים

| | |
|----|---|
| 5 | פתח דבר |
| 6 | הקדמת המחבר |
| 7 | מבוא |
| 7 | דרכים להתהוות של גבולות מדיניים |
| 10 | מכשולי הפרדה פעילים כיום לאורך גבולות מדיניים |
| 12 | קבלת החלטות בעת התוויית גבולות מדיניים |
| 12 | תהליך קבלת החלטות בתחום הביטחון הלאומי |
| 13 | קבלת החלטות על התוויית גבולות מדיניים אתניים – תיאור מקרים |
| 13 | גבול רוסיה והמדינות הבלטיות אחרי מלחמת העולם הראשונה |
| 16 | גבול קרואטיה-סרביה לאחר מלחמת העולם השנייה |
| 17 | גבול הודו-פקיסטאן |
| 19 | מקרה גדר הביטחון בגדה המערבית – שיקולים אתניים בהתווייתה |
| 19 | יוזמות להפרדה והתוויית גבול לאורך הגדה המערבית עד לשנת 2002 |
| 23 | תהליך קבלת ההחלטה על הקמת גדר הביטחון |
| 25 | שיקולים אתניים בעת קבלת ההחלטות על תוואי גדר הביטחון |
| 26 | גזרת גוש יישובי שקד |
| 27 | גזרת גוש צופין-סלעית |
| 29 | גזרת אלפי מנשה |
| 30 | גזרת גוש קרני שומרון-קדומים |
| 32 | גזרת גוש אורנית-אלקנה |
| 33 | גזרת אריאל |
| 34 | גזרת מודיעין-עילית |
| 36 | חפיפות בין תוואי גדר הביטחון ותוואי הקו הירוק |
| 39 | סיכום |
| 41 | מקורות |

רשימת מפות

- 20 מפה 1: תוואי גדר הביטחון
- 26 מפה 2: תוואי גדר הביטחון באזור גוש יישובי שקד
- 28 מפה 3: תוואי גדר הביטחון באזור גוש צופין וסלעית
- 29 מפה 4: תוואי גדר הביטחון באזור אלפי מנשה
- 31 מפה 5: תוואי גדר הביטחון באזור גוש קרני שומרון-קדומים
- 32 מפה 6: תוואי גדר הביטחון באזור גוש אורנית-אלקנה
- 33 מפה 7: תוואי גדר הביטחון באזור אריאל
- 35 מפה 8: תוואי גדר הביטחון מודיעין עילית
- 37 מפה 9: הדמוגרפיה כמעצבת חלקים עיקריים של גדר ההפרדה

פתח דבר

מסמך זה נולד בדרך עקיפה. במהדורתו הראשונה הוא היה הצעה לעבודת דוקטורט תחת הכותרת "גבול אתני – מקרה גדר הביטחון בין ישראל לרשות הפלסטינית". בשלבי בחינת העבודה כתב אחד משופטיה, גאוגרף, מומחה לגבולות, כי לא ידוע לו על תקדימים שבהם הותווה גבול מדיני על בסיס שיקולים אתניים, ולכן יש לפסול את עצם הנושא של עבודה זו.

קביעה מוזרה זו הייתה בעבורנו אתגר אינטלקטואלי. עברו שלוש שנים, וכיום חוזר יניב גמבש ובוחר סוגיה זו, במטרה לבדוק אם נכון הדבר, הן ברמה העולמית הן במקרה של גדר הביטחון המוקמת לאורך הגדה המערבית של הירדן. על פי הממצא הראשון, גבולות אתניים נקבעו בין מדינות במהלך המאה ה-20 באירופה ובאסיה, ועל פי הממצא השני והמרכזי במסמך זה – במקטעי תוואי רבים של גדר הביטחון, השיקול האתני היה שיקול מרכזי בעת קבלת ההחלטות.

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה שמחה לפרסם את המסמך ולעורר מחדש את הוויכוח סביב סוגיה מעניינת זו.

פרופ' ארנון סופר

אוקטובר 2010

הקדמת המחבר

מסמך זה עוסק בסוגיה בעלת חשיבות רבה לביטחון ישראל ולעתידה היהודי. הרעיון של הקמת גדר ביטחון לאורך הגדה המערבית של הירדן איננו חדש, והוא עבר גלגולים שונים בהתאם לצרכים הביטחוניים של ישראל ולתנאים הפוליטיים בה. ההחלטה על הקמת הגדר התקבלה בשנת 2002, אולם מאז שונה כמה פעמים, תוואי הגדר, וזו יצרה בשטח גבול דה-פקטו מורכב ומסובך הן בעבור הישראלים הן בעבור הפלסטינים.

המסמך מבקש לבחון, אם והיכן ניתן ביטוי לשיקול האתני בעת קבלת ההחלטות על תוואי גדר הביטחון, תוך כדי בחינת קטעים שונים לאורכה. המסקנה המרכזית שעולה מן הבדיקה היא כי לשיקול האתני ניתן ביטוי מרחבי מרכזי במרבית המקטעים הנבחרים.

הפרסום הנוכחי מסכם בעבורי תקופה ארוכת שנים בתחום המחקר הגאופוליטי. אני מודה מקרב לב לפרופ' ארנון סופר שליווה אותי בדרך זו – ממנו למדתי והשכלתי.

אבקש להקדיש באהבה מסמך זה לבתי שנולדה במהלך כתיבתו.

קריאה נעימה,

יניב גמבש

אוקטובר 2010

מבוא

תפרוסתן המרחבית של קבוצות אתניות עשויה להיות שיקול מרכזי בעת קביעת תוואי של גבול מדיני. גבול שנקבע על בסיס תפרוסת זו מכונה "גבול אתני" או "גבול אתנוגרפי" (De Blij 1973), וכמוהו ניתן למצוא רבים בעולם: הגבול שנקבע בין רוסיה למדינות הבלטיות אחרי מלחמת העולם הראשונה, הגבול המשותף בין סרביה לקרואטיה שנקבע בתום מלחמת העולם השנייה, הגבול בין הודו לפקיסטאן ועוד.

בשנת 2002 החליטה ממשלת ישראל בראשותו של אריאל שרון על הקמת אזור ביטחון (שנקרא לימים "מרחב התפר") לאורך הגדה המערבית, שבמרכזו תעבור גדר ביטחון. החלטה זו התקבלה על רקע מהומות האינתיפאדה השנייה שפרצו בשנת 2000, שנלווה אליהן "בליץ" של פיגועי התאבדות של מחבלים פלסטינים שנכנסו מתחומי הגדה המערבית לתוככי הערים הישראליות וגבו את חייהם של כ-1,000 אזרחים. הופעל לחץ ציבורי רב על הממשלה, ובין השאר עלתה הדרישה להקים חיץ פיזי לאורך הגדה המערבית. בתחילת שנת 2002 הגיעו פיגועי ההתאבדות לשיא, ועל רקע זה החליטה הממשלה להורות על הקמת הגדה. אם כי היא לא הוגדרה באופן רשמי על ידי ממשלת ישראל כגבול מדיני, בפועל היא משמשת מאז ועד היום גבול דה-פקטו, היות שהיא נועדה לחצוץ בין ישראל ובין ריכוזי הפלסטינים החיים בשטחי הרשות הפלסטינית בגדה המערבית.

הקמת גדר ההפרדה, שלימים קיבלה את השם גדר הביטחון, הפכה לפרויקט התכנוני הגדול בישראל מאז פרויקט המוביל הארצי, אולם יישומו, גם בעת כתיבת מסמך זה, רצוף שינויים ותהפוכות, ורבים טוענים כי תהליך תכנונו וקבלת ההחלטות סביבו היו לקויים. תוואי הגדר שנקבע בתכנון הראשוני היה אמור לעבור בסמוך לתוואי הקו הירוק, אולם בהתאם להחלטות ממשלות ישראל מאז שנת 2002 שונה התוואי כמה וכמה פעמים והוסט מזרחה אל תוך שטח הגדה המערבית – עקב שיקולים פוליטיים, ביטחוניים, אתניים ומשפטיים, כך שהגדר הפכה לחיץ בין יישובים יהודיים ליישובים פלסטיניים.

מסמך זה בוחן חלקים נבחרים בתוואי גדר הביטחון בהתאם לתוואי המעודכן ביותר שלה בתחילת שנת 2010, ובודק אם והיכן שולבו במסגרת התוויית גדר הביטחון שיקולים אתניים, שביקשו להפכה לחיץ ברור בין יישובים יהודים ופלסטיניים בשטח הגדה המערבית.

דרכים להתהוות של גבולות מדיניים

המונח הגאוגרפי "גבול" מתייחס לשטח ההתפשטות של אוכלוסייה מסוימת – גזע, עם,

קבוצה של בעלי חיים או צמחים (ברור 1998). כל מדינה היא יחידה מדינית בעלת טריטוריה ריבונית הנמצאת בתוך מרחב טבעי המוגבל בקו הגובל אותה מבחינה מדינית מטרטוריה ריבונית שכנה. התוואי שלו נקבע על פי רוב בעקבות תהליכים פוליטיים-היסטוריים (קרי מלחמות, מסעות כיבוש והסכמי שלום) הנגזרים בין השאר מתפיסות עולם, מעוצמות צבאיות ומאידאולוגיות של המשתתפים בקביעתו.

היווצרות תוואי גבולות מדיניים מושפעת משיקולים פוליטיים, ביטחוניים, אתניים, כלכליים, סביבתיים, היסטוריים ואחרים, אולם מכלול השיקולים משתנה ממקרה מחקר אחד לאחר בהתאם לאופי של קו הגבול ושל דרך היווצרותו. מאחר שגבולות מדיניים עשויים לשמש לא רק גבולות השומרים על ריבונות של מדינה, אלא גם קווים המציגים את זהותה האתנית ושומרים עליה, עשויים מקבלי ההחלטות לנסות לקבוע קווי גבול מדיניים בהתאם לשיקולים דמוגרפים, ולחלופין להתאים את המציאות הדמוגרפית לקווי הגבול המדיניים המוכרים והמוסכמים (De Blij 1973; Prescott 1987).

גבול מדיני איננו נחשב בהכרח לאזור ספר של מדינה, שכן הוא מבטא את התחום המרחבי של הסמכויות הפוליטיות המתקיימות משני עבריו, ושימורו של תוואי הגבול הוא תוצר הן של מערכת יחסים בין-לאומיים של המדינה עם שאר מדינות העולם, הן של לחצים מדיניים ופנים-פוליטיים במדינה. מבחינה משפטית, גבול מסמן את שטח המגע בין ריבונות נפרדות ובין שיטות משפט שונות, ומבחינה צבאית הוא השטח הראשון להגנה והמקום שממנו תתחיל כל התקפה, ולכן גבול מעצם טיבו הוא מטרה לפעילות צבאית בפני עצמה (ביגר 2001: 3-4). מנגד, אזור ספר מציין אזור הסמוך לגבול, או הנמצא מעבר לו, אשר רמת השליטה או ההשפעה התרבותית, החברתית והפוליטית בו שונה מזו שבאזורים אחרים במדינה, שאליה שייכים אזרחי הספר. אזור ספר מאופיין בדינמיות, קרי הוא קו חדירה טריטוריאלי של קבוצות למרחב חדש (Turner 1995).

חוקרים זיהו שלושה תהליכי יסוד עיקריים המובילים להיווצרות גבולות מדיניים: 1. **גבול התקרבות**: נוצר כאשר שתי מדינות המתגבשות סביב שני מרכזים מרוחקים זה מזה מתפשטות עד ששטחיהן באים לידי מגע (כגון צרפת וספרד לאורך הפירנאים, וצ'ילה וארגנטינה לאורך גבול האנדים). במקרים מסוימים, תוואי של גבול כזה עשוי להיווצר בעקבות יחסי הכוחות והעוצמות הפוליטיות והצבאיות בין המדינות החולקות את קו הגבול, וקיומו לאורך זמן מושפע מיציבות המאזן הפוליטי והצבאי בין מדינות אלו; 2. **גבול הפרדה**: נוצר עקב חלוקה של שטחי ישות פוליטית שהייתה קודם לכן מאוחדת, כמו ההיפרדות של צ'כיה מסלובקיה וההיפרדות של יתר מדינות יוגוסלביה לשעבר ממדינת האם; 3. **גבול חלוקה**: נוצר באזורים

קולוניאליים לאורך קווים ישרים, הנוטים להתחסל על יד איחודים מדיניים (Martinez 1994; Minghi 1963; Prescott 1978, 1987).

התוויית גבולות נקבעת על פי כוחות פנים במדינה, ועל פי כוחות חוץ. כוחות פנים יכולים להיות השפעות אידאולוגיות, יחסי ממשלה ואופוזיציה, דעת קהל וכדומה. כוחות חוץ המשפיעים על התוויית הגבול יכולים להיות לחצים של מדינות ומעצמות בעלות אינטרסים באזור, שימוש בבורר חיצוני לשם קביעת תוואי הגבול (דוגמת המקרה של קו סכסוך הגבולות בין ארגנטינה לצ'ילה, שבו שימשה בריטניה בוררת) ובמקרים מסוימים האו"ם עשוי להתערב, ואף לקבוע בכפייה את תוואי קו הגבול כדי להביא להסכמה על תוואי גבול (כך גם עשה חבר הלאומים שקדם לאו"ם, בקובעו בשנת 1921 את תוואי קו הגבול בין יוגוסלביה לאלבניה במטרה להביא לסיום סכסוך הגבולות ביניהן). לעתים, בתום מלחמות שפרצו על רקע סכסוך גבולות, עשוי להיקבע תוואי הגבול מדיני במסגרת הסכם שלום בין המדינות היריבות או במסגרת הסכמים אחרים בעלי צביון מדיני שנקבע בהם הגבול דה-פקטו, כגון הסכמי שביתת נשק והסכמי הפסקת אש (כמו בעת קביעת גבולותיה המדיניים של גרמניה בחוזה ורסאי, בתום מלחמת העולם הראשונה).

על פי מודל גבולות משנות הארבעים של המאה ה-20 (Jones 1945) ישנם ארבעה שלבים עיקריים בקביעת תוואי קו גבול מדיני:

שלב א' – הקצאה (allocation): שלב שבו מתקבלת החלטה מדינית-פוליטית עקרונית ברמה של ראשי מדינות על חלוקת אזור על ידי קווי הפרדה כוללניים, כקו ישר בין שתי נקודות מוכרות, או לאורך אלמנט נופי פיזי בולט – נהר, הרים וכדומה.

שלב ב' – תיחום (delimitation): בשלב זה דנים וקובעים פקידים בכירים של המדינות הנוגעות בדבר את מיקומו המדויק של קו הגבול, הוא מסומן על גבי המפה, ונחתם הסכם משפטי-מדיני לכך.

שלב ג' – סימון (demarcation): ועדת מומחים משותפת למדינות השכנות (ולעיתים בשותפות עם נציגים ממדינות נוספות), המכונה "ועדת גבולות" מסמנת את הגבול בהתאם לאורך קו הגבול המסומן על המפה באופן דקדקני על פי יישובים, בעלות על קרקע, כבישים וכו'. בתום עבודת הוועדה נחתם הסכם משפטי מחייב בין שתי המדינות המעורבות בקביעת קו הגבול.

שלב ד' – מינהל (administration): בשלב זה מנוהל אזור קו הגבול בהתאם לתיחומו בשטח, קרי קביעת סדרי מעבר ותנועה בשטח הקרוב לגבול וכדומה (ביגר 2001; Jones 1945).

תוואי גבול יכול לעבור באזור הנמצא תחת "תפיסה לוחמתית", כלומר אזור שהיה בעבר חלק ממדינה ריבונית, נכבש במלחמה (או סופח במסגרת הסדר מדיני) ועבר לשליטתה של מדינה אחרת. מצב זה הוא לרוב זמני, אולם בפועל הוא עשוי להימשך שנים רבות עד לנסיגת הצד הכובש במסגרת הסדר מדיני. מעמדו הבין-לאומי ואופיו של גבול כזה עשוי להיגזר הן מיחס הקהילה הבין-לאומית אל מצב הכיבוש הן מהעקרונות המשפטיים שנובעים מאמנת ז'נבה הרביעית בדבר זכויות אזרחים החיים בשטחים כבושים. לעתים, גם משנקבע והוסכם בין מדינות שכנות על תוואי הגבול המשותף, ומשהסתיים שלב הסימון והתחיל שלב המינהל, פורצת מחלוקת טריטוריאלית בין המדינות הללו ובמרכזו תוואי הגבול, ובמקרים קיצוניים היא עשויה להביא לפריצת עימות מזוין ביניהן (כך לדוגמה סכסוך הגבולות בין בוליביה לפרגוואי על רקע השליטה באזור הצ'אקו ב-1932, והמלחמה שפרצה בשנת 1998 בין אתיופיה לאריתראה בעקבות סכסוך גבול ביניהן). יש מקרים שסכסוך הגבולות מתרחש על רקע השאיפה המשותפת של מדינות שכנות (או של אחת מהן) לשלוט במובלעת אתנית הנמצאת בשטח של אחת המדינות השכנות (enclave) כגון לסותו (Lesotho), שהיא מובלעת בתוך דרום אפריקה, או מובלעת הנמצאת בשטח של יותר ממדינה אחת (exclave) דוגמת קלינינגרד, שהיא מובלעת רוסית המוקפת מדרום-מערב בשטחי פולין ומצפון-מזרח בשטחי ליטא.

משנקבע תוואי הגבול המדיני, הוא מאופיין בתפקודים שונים בהתאם למידת הפתיחות/סגירות שלו לסחורות, לאנשים ולמידע. סופר ויער-ויזל ממיינים את סוגי הגבולות לפי תפקודם לארבעה סוגים: 1. **גבול פתוח לחלוטין** (integrated border): גבול המעיד על שלום מלא והרמוני המאפשר פעילות כלכלית ותרבותית חוצת גבולות (כמו הגבולות בין מדינות האיחוד האירופי). 2. **גבול פתוח עם סגירות מסוימות** (independent border): גבול שלום שהפעילות בו איננה הרמונית, ואף עשויה להיות חד-צדדית (כמו הגבול בין ארה"ב ומקסיקו). 3. **גבול סגור לא-לוחמני** (co-existent border): גבול של "שלום קר", שהתנועה דרכו היא מועטה (כמו גבול ישראל-מצרים). 4. **גבול סגור הרמטית** (alienated border): גבול המפריד בין מדינות עוינות הנקבע לעתים כתוצאה ממלחמה והמאופיין בתקריות אלימות שעשויות להתרחש לאורכו, העשויות אף להביא לפריצת מלחמה כוללת (כמו גבול ישראל-לבנון וישראל-לסוריה) (סופר ויער-ויזל, 1999: 11-13; 36-1: Martinez 1994).

מכשולי הפרדה פעילים כיום לאורך גבולות מדיניים

גבול מדיני שאינו נחשב לגבול פתוח לחלוטין יכול להתאפיין כמכשול הפרדה (separation barrier), כלומר לאורכו יוקמו מקטעים שלמים או חלקיים של חומות וגדרות כדי להגביל את התנועה משני צדיו.

זוהו שלושה סוגי מכשולים: מכשול שנבנה באופן חד-צדדי על גבול מדיני, מכשול שנבנה בהסכמת שתי המדינות החולקות גבול מדיני משותף, ומכשול שנבנה באופן חד-צדדי שלא במסגרת הסכם בשטח הנתון למחלוקת (לדוגמה, הקמת מכשולי הפרדה על ידי הודו בחבל קשמיר ובינה לבנגלדש) (Prescott 1987). במקרה האחרון מכשול הפרדה איננו מוכר בהכרח על ידי אומות העולם כגבול בין-לאומי, מאחר שמאז תום מלחמת העולם השנייה אין מקובל להכיר בסיפוחים של שטחים כבושים על ידי המדינות הכובשות. כיום, על רקע התגברות הטרור העולמי, הסחר בסמים ובבני אדם, צמיחת הפערים בין מדינות עשירות ועניות שכנות והגלובליזציה שמביאה עמה גם תופעה של הגירה בין-לאומית בלתי-חוקית בין מדינות מרוחקות ובין יבשות, התחילו מדינות רבות לבצר את גבולותיהן באמצעות מכשולי הפרדה.

הדוגמאות שלהלן מציגות מקרים מהשנים האחרונות של הקמת מכשולי הפרדה לאורך גבולות מדיניים:

1. **הודו:** מאז אמצע שנות התשעים הודו מעורבת בבניית חלק ממכשולי הפרדה הארוכים ביותר בעולם, במטרה למנוע הגירה בלתי-חוקית ממדינות שכנות עניות יותר. כמו כן, הודו מבקשת לעצור את ההברחות של סמים לשטחה ולמנוע חדירתם של גורמי טרור מבנגלדש, נפאל ובורמה. המכשול שהוקם בגבול עם בנגלדש מורכב מגדר ביטחון שהוקמה לאורך 4,000 ק"מ, ואילו הגדר המוקמת כיום לאורך הגבול עם בורמה עתידה להיות של כ-1,624 ק"מ ולחצוץ בין קבוצות אתניות רבות החיות לאורכה. הודו גם השלימה בניית מכשול הפרדה עם קשמיר, המתפתל לאורך תוואי השליטה של הודו בקשמיר, ומטרתו למנוע חדירה של גורמי טרור פקיסטניים לשטחה. מסיבות דומות, ממשלת הודו שוקלת כיום אף להתחיל בהקמת מכשול הפרדה לאורך גבולה עם פקיסטן (Khaund 2004; Dean Nelson 2005).

2. **גבול סין-צפון-קוריאה:** מצבם הקשה של אזרחי צפון-קוריאה מביא רבים בהם לנסות ולעבור את הגבול עם סין ללא אישור. כדי למנוע הגירה בלתי חוקית מצפון קוריאה לשטחה, התחילה סין באוקטובר 2006 לבנות גדר בטון ותיל לאורך 1,400 ק"מ בגבולה עם צפון קוריאה, לאורך הנהרות יאלו (Yalu) וטומן (Tumen). סין אף יצרה אזור חיץ בסמוך לגדר ובו מרוכזים בסיסי צבא רבים, לשם תפעול הבקרה על אזור הגבול. מצדו השני של הגבול התחילה צפון-קוריאה באוגוסט 2007 לעבות את גבולה במטרה למנוע בריחה של אזרחים מתחומה לסיין, בעיקר באזור שאורכו כ-10 ק"מ בסמוך לגדות היאלו (Guan 2006).

3. **ערב הסעודית:** בונה גדר הפרדה לאורך גבולה עם תימן כדי למנוע תנועה בלתי-חוקית של אנשים וסחורות לשטחה, ומתכננת לבנות גדר ביטחון לאורך 900 ק"מ מגבולה עם עיראק במטרה לאבטח את גבולותיה של הממלכה ולשלוט בהגירה הבלתי-חוקית של אזרחים וגורמי טרור לשטחה מעיראק (Theodoulou 2006).

4. **ספרד:** הקימה סביב הערים סאוטה (Ceuta) ומלילה (Melilla) השוכנות לחופה של צפון אפריקה ונמצאות תחת ריבונותה גדר הפרדה, שנועדה לעצור הגירה בלתי-חוקית והברחות משטחה של מרוקו לשטחי המובלעות הספרדיות.

5. מכשולים נבנו לאחרונה גם בין בוצואנה לזימבבואה, בין סעודיה לתימן (לאורך 900 ק"מ), בין מרוקו לסהרה המערבית, בין מלזיה לתאילנד, בין פקיסטן לאפגניסטן, בין אוזבקיסטן לטג'יקיסטן, בין כווית לעיראק (215 ק"מ), ובקפריסין בין החלק הטורקי לחלק היווני.

קבלת החלטות בעת התוויית גבולות מדיניים

תהליך קבלת החלטות בתחום הביטחון הלאומי

תהליך קבלת החלטות הוא תהליך של בחירת דרך פעולה אחת מתוך כמה דרכים חלופיות (Bross 1959; Sharkansky 1978). קבלת החלטות בתחום הביטחון הלאומי מקיפה את מכלול המרכיבים המספקים למדינה ולתושביה הגנה מפני איומים חיצוניים על חיי תושביה, על שלמותה הטריטוריאלית, עצמאותה, ביטחון הפנים שלה, מעמדה בעולם, מאזנה הדמוגרפי וביטחון גבולותיה. המערכות העוסקות בתחום הביטחון הלאומי הן מערכת הביטחון, משרד החוץ וקהיליית המודיעין (בישראל, שמירת הביטחון הלאומי מוטלת על מערכת הביטחון: צה"ל, המוסד והשב"כ). פעילותן של מערכות אלו מסייעת למנהיגות הלאומית בכל מדינה לקבל הכרעות בנושאי הביטחון הלאומי הנחשבים לחשובים ביותר. במשטר נשיאותי, הנשיא הוא הסמכות הגבוהה ביותר, ועליו מוטלת האחריות העליונה לקבלת החלטות, ואילו במשטר פרלמנטרי, הסמכות והאחריות לקבלת החלטות היא בידי הממשלה, ולעתים בידי קבינט מצומצם, קבינט מלחמה או ועדת שרים לענייני ביטחון, שבראשם עומד בדרך כלל ראש הממשלה.

במדינה שונות יש תהליכים שונים של קבלת החלטות בתחום הביטחון הלאומי. בחלקן זהו תהליך מסודר המבוסס על מודל מסודר, ובחלקן התהליך אינו פורמלי. ברבים מהממשלים הדמוקרטיים ההכרעות הגורליות בנושאי ביטחון לאומי אינן יכולות להתקבל על ידי יחיד כלשהו, אלא חייבות להתקבל במשותף על ידי כמה אנשים. גם במשטרים נשיאותיים, אף על

פי שהסמכות והאחריות היא בידי הנשיא, האחרון נוטה לקבל את הכרעותיו החשובות בעצה אחת עם אחרים. קבלת החלטות בתחום הביטחון הלאומי מסובכת מאוד, מאחר שמקבלי ההחלטות צריכים להתמודד עם מידע מורכב ביותר, ולכן כאשר נשיא או גוף ממשלתי ניגשים לקבל החלטה בתחום הביטחון הלאומי הם חייבים לנתח, לתאם ולשלב יחד את המאמצים, המידע, העצות וההמלצות של כל המשרדים הסוכנויות והגורמים הכפופים להם (בן-מאיר 1987: 19-35).

מדינות לאום שואפות על פי רוב לשמר את זהותן האתנית והלאומית, ולפיכך הן עשויות לקבל החלטה בשלבי ההקצאה והתיחום, על פי המודל של ג'ונס (Jones 1945) שתואר לעיל, בהסכמה באופן חד-צדדי או בכפייה, על הקמת גבול מדיני על בסיס שיקולים אתניים, קרי התוויית קו גבול החוצץ בין קבוצות אתניות שונות והשומר על הצביון האתני של המדינות השכנות או של אחת מהן, ובשלב המינהל לנהלו בהתאם לטיב היחסים ביניהן. גבול כזה, המשמש חיץ בין קבוצות, מכונה גבול טריטוריאלי-אתני (ethno-territorial boundary) או גבול אתניים.

קבלת החלטות על התוויית גבולות מדיניים אתניים – תיאור מקרים

פריסתן המרחבית של קבוצות אתניות עשויה לקבל משנה תוקף בחשיבותה בעת התוויית גבולות מדיניים, לרוב במקרה שמדינה המורכבת מכמה וכמה קבוצות אתניות מתפרקת למדינות לאום חדשות, שצביון הלאומי והאתני נגזר מאוכלוסיית הרוב האתנית החיה בשטחן.

גבול רוסיה והמדינות הבלטיות אחרי מלחמת העולם הראשונה

אורכו של קו הגבול בין רוסיה ללטביה הוא כ-217 ק"מ. הוא מתחיל ממשולש הגבולות רוסיה-לטביה-אסטוניה בצפון ונמשך עד למשולש הגבולות רוסיה-לטביה-בלרוס. עד לשנת 1918 הייתה לטביה באופן פורמלי תחת שליטתה של האימפריה הרוסית, אולם בשנות מלחמת העולם הראשונה היא הייתה תחת כיבוש גרמני. בתום המלחמה, ב-18 בנובמבר 1918, כשבעה ימים אחרי כניעת גרמניה לבעלות-הברית, הכריזו איכרים, בני מעמד הביניים וקבוצות סוציאליסטיות על עצמאות. במשך שנתיים התחוללו מאבקים בין הלאומנים, הבולשביקים והתושבים ממוצא גרמני. בשנת 1919 קיבלה ממשלת לטביה פנייה מברית המועצות לדון בהסכם שלום, וזו השיבה בחיוב (Woolf 1996). המשא ומתן התנהל ללא קשיים מיוחדים, כי חילוקי הדעות בין הצדדים לא היו עמוקים. לפי דוח שהגיש ראש המשלחת הסובייטית אדולף אברמוביץ יופה (דמות מרתקת בפני עצמה) למשרד החוץ הסובייטי, התגלה עוד בתחילת

המשא ומתן כי שני הצדדים מתכוונים להיעזר בדעותיו של בלשן לטבי-גרמני ושמו אוגוסט בילנשטיין (August Johann Gottfried Bielenstein – 1826–1907) כדי לקבוע את תוואי הגבול הראוי שיפריד מבחינה אתנית בין ריכוזים של רוסים לריכוזים של לטבים. לבסוף נקבע בין שתי המדינות קו גבול אתני, שקיבל אשרור של ברית המועצות ושל לטביה בהסכם השלום שהן חתמו ב-11 באוגוסט 1920, שקיבל את השם "הסכם ריגה" (Treaty of Riga) (Biger 1995: 354). בחלק 3 סעיף 2 של ההסכם נכתב כי קו הגבול בין שתי המדינות ייקבע על ידי ועדה משותפת באזורים מיושבים על בסיס שיקולים אתניים וכלכליים, כפי שניתן לראות להלן מתוך ההסכם כולו המופיע באתר משרד החוץ הלטבי:

The demarcation of the Latvia–Russia State border and erecting of border signs shall be performed by a special joint border commission comprised of an equal number of members from each Party. When physically marking the border through populated locations, the possession of these locations by the territory of either Party shall be determined by the aforesaid border commission **on the basis of ethnographic and economic indications**. In cases when, in consideration of ethnographic and economic indications, the aforesaid joint commission marks the border along rivers or lakes, the border shall go through the middle of the river or lake, notwithstanding that the old border extended along one or other river bank or lake shore.

בשנת 1940 הפרו הסובייטים את ההסכם וכבשו את לטביה, ושנה אחר כך היא נכבשה בידי הנאצים, עד לכיבושה מחדש על ידי הצבא האדום בשנת 1944 ולהפיכתה לחלק מברית המועצות. בתקופת השלטון הסובייטי שונה קו הגבול משנת 1920 לטובת רוסיה ונותר על כנו אחרי שלטביה זכתה לעצמאות מחודשת בשנת 1991, וזהו כיום הגבול המדיני הרשמי עם רוסיה.

בדומה למקרה הרוסי-לטבי, קו הגבול שהותווה בשנת 1920 בין רוסיה לליטא נקבע גם הוא על בסיס אתני. אורכו של קו גבול זה הוא כ-653 ק"מ, והוא מתחיל במשולש הגבולות ליטא-לטביה-רוסיה ומסתיים במשולש הגבולות ליטא-רוסיה-פולין. התהוותו של קו זה התאפשרה בעקבות המהפכה הבולשביקית בשנת 1917 וסיומה של מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918, שאיפשרו לליטא להכריז על עצמאות (פברואר 1918). אולם, השטחים תחת ריבונותה היו מצומצמים והיא סבלה מסכסוכי שטחים עם פולין וגרמניה, אשר התנגדו לעצמאותה ותקפו אותה, וכמו כן הייתה בעימות עם ברית המועצות. בשנת 1919 הציע לנין להכיר בזכותה של

ליטא לעצמאות (וכן בזכותן של לטביה ואסטוניה לעצמאות) כדי לצמצם את האיבה האנטי-בולשיביקית באירופה. ב-11 בספטמבר 1919 שלח שר החוץ הסובייטי מכתב לממשלת ליטא ובו הצעה להכרה בעצמאותה של ליטא ולחתימת הסכם שלום בין שתי המדינות, צעד שהיה הכרה דה-פקטו בזכותה לעצמאות (מכתבים דומים נשלחו לממשלות לטביה ואסטוניה). ימים אחדים אחר כך השיבה ממשלת ליטא בחיוב להצעה הרוסית (וכך גם שתי האחרות), אולם, ליטא לא פתחה מיד במשא ומתן לשלום עם רוסיה הקומוניסטית, מחשש שצעד כזה יגרום לה לנזק מדיני עם מדינות המערב שטרם הכירו בעצמאותה. רק בסוף מרס 1919 הודיע שר החוץ של ליטא כי ממשלת ליטא מוכנה לדון עם מוסקבה על הסדר השלום, אך דרש הכרה מוקדמת שלה בזכות קיומה של ליטא בגבולות האתניים שלה, קרי בשטח שקיימת בו הגמוניה אתנית של הליטאים. הרוסים הסכימו, והשיחות החלו בתחילת מאי 1919.

המשא ומתן בין שני הצדדים היה ארוך ומורכב, בעיקר בשל הסוגיה הטריטוריאלית שהציבה קשיים רבים, שכן לליטאים היו תביעות טריטוריאליות רבות על רקע אתני, דוגמת התביעה להעביר לשטחם את קאונס (קובנה) ואת וילנה, שאוכלוסייתן הייתה ליטאית ברובה. לשם חיזוק טענותיהם הם "הוציאו מהבידעם" את תוצאות מפקד האוכלוסין באזורים הללו משנת 1857, ואף הפעילו נציגים של מיעוטים אתניים אחרים (יהודים ובלרוסים) שחיו באזורים הללו, שביקשו לחיות תחת שלטון ליטא (הנציג היהודי היה שמעון רוזנבלום). הצלחתה של רוסיה במלחמתה עם פולין הביאו את ממשלת ליטא לאשרר את ההסכם בינה לבין ממשלת רוסיה. ב-12 ביולי 1920 נחתם בין שתייהן הסכם שלום, "הסכם מוסקבה" (Moscow Peace Treaty) ובו 19 סעיפים, שעל פיו תכיר ברית המועצות בעצמאותה של ליטא, ללא כל תביעות טריטוריאליות. בסעיף 2 נקבע כי גבולות המדינה ייקבעו על פי קריטריונים אתניים-דמוגרפים, וכי אזורי ריכוזי האוכלוסייה הליטאית הגדולים יהיו חלק בלתי נפרד מליטא (Debo 1992: 146-70; Eidintas, Vytautas and Senn 1999: 206).

במקרה של המדינה הבלטית השלישית, אסטוניה, קו הגבול בינה לרוסיה שאורכו כ-294 ק"מ, מתחיל בצפון בים הבלטי ומסתיים בדרום במשולש הגבולות רוסיה-אסטוניה-לטביה. עד סוף מלחמת העולם הראשונה הייתה אסטוניה תחת שלטון האימפריה הרוסית. המהפכה הבולשביקית ומגמות בדלנות אסטוניות שהחלו בתחילת המאה ה-20 הביאו בסופו של דבר להכרזת עצמאות של אסטוניה בסוף פברואר 1918. הדבר הביא למלחמה בין הבולשביקים לאסטוניה (ואף כוחות גרמניים לקחו חלק בה), אך במהלכה פנו הסובייטים לאסטוניה ולשאר המדינות הבלטיות בהצעה לחתום על הסכם שלום. הסכם זה, המכונה "חוזה טארטו" (Treaty of Tartu) נחתם ב-2 בפברואר 1920, ובו הצהירה ברית המועצות שהיא מוותרת באופן גורף

על כל אסטוניה. בחלק 3 סעיף 2 של ההסכם נקבע כי תוואי קו הגבול בין שתיהן נקבע בראש וראשונה משיקולים אתניים וכן משיקולים כלכליים וחקלאיים:

The tracing of the boundary between the two contracting countries and the placing in position of the frontier signs will be carried out under the direction of a special mixed commission composed of an equal number of members from both parties. In marking the boundary line this mixed commission will decide the allocation of inhabited areas on the frontier to one or other of the parties according to ethnographical indications and bearing in mind economic agreements and agricultural consideration (von Rauch, 1974: 73).

גבול קרואטיה-סרביה לאחר מלחמת העולם השנייה

תיאור התוואי הגאוגרפי של קו הגבול: הגבול בין שתי המדינות מתחיל באזור משולש הגבולות הונגריה-קרואטיה-סרביה ומסתיים במשולש הגבולות קרואטיה-סרביה-בוסניה-הרצגובינה, והוא מתפרס על פני 241 ק"מ (וחל גם על הפרובינציה האוטונומית ויבודינה [Vojvodina], שנחשבה לחלק מסרביה). התוואי הצפוני של הגבול המתחיל בגבול עם הונגריה והמגיע עד לאזור העיר אילוק (Ilok) הוא גבול טבעי על בסיס תוואי נהר הדנובה. חלקו המרכזי של הגבול הוא קטע מישורי הנמצא דרומית לאילוק וממשיך לגבעות פרוסקה-גורה (Fruska-Gora), וחלקו הדרום-מערבי המגיע לנהר סבה (Sava) ולמשולש הגבולות עם בוסניה-הרצגובינה (Biger 1995: 181). התהוות קו הגבול בין שתי המדינות הייתה רצופה בשינויים, ומקטעים שונים שלו התוו משיקולים שנבעו מהסכמים שנחתמו בתום מלחמות והסדרים בין-לאומיים.

הקטע הישן ביותר של הגבול בין סרביה וקרואטיה הוא החלק המרכזי מהתוואי הטבעי של נהר הדנובה, גבול שנקבע בין אוסטריה והאימפריה העות'מנית בשנת 1699. קטע זה איננו מפריד באופן מוחלט בין הסרבים והקרואטים, ויש "כיסים" קרואטיים בצדו הסרבי של הנהר ו"כיסים" סרביים בצדו הקרואטי. רובו של הגבול נוצר בתום מלחמת העולם השנייה, וחלקו הותווה במהלכה, בעקבות שיקולים של ההנהגה היוגוסלבית (The Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia – AVNOJ). לכן, הגבולות הפנימיים בתוך יוגוסלביה הקומוניסטית כונו "גבולות AVNOJ".

תיחום הגבול בין קרואטיה וסרביה היה נושא לשיחות אינטנסיביות באביב 1945. הפוליטבירו של המפלגה הקומוניסטית היוגוסלבית מינה לשם כך משלחת של חמישה חברים ובראשם מילובאן דילאס (Milovan Dilas). המשלחת (The Dilas Commission) ערכה עבודת

שדה מקיפה שכללה פגישות ושיחות עם נציגים מקומיים בכפרים כדי לקבוע איזו קבוצה אתנית מהווה את הרוב בכל מקום, ולבסוף סיכמה את מסקנותיה ותיארה את העקרונות הדמוגרפיים-אתניים שהנחו את עבודתה, בהנחיית ההנהגה הקומוניסטית היוגוסלבית. דילאס ציין שהפוליטבירו הורה למשלחת לדבוק בראש וראשונה בעיקרון האתני. מסמך המסקנות שהגישה המשלחת לפוליטבירו אושר על ידי נשיאות ה-AVNOJ ב-26 ביוני 1945. הפריסה האתנית המרחבית אכן הייתה השיקול המכריע בקביעת הגבול, דוגמת מקרה "כיס" אילוק שהוחלט כי יישאר בתחומי סרביה בשל הרוב האתני של האוכלוסייה בשטחו (בעיקר באזורים הכפריים שמזרחית לעיר המחוז אילוק) לעומת האוכלוסייה הקרואטית שחיה ברובה בעיר עצמה ובצדה המערבי (Klemenčič 2001).

גבול הודו-פקיסטאן

התפוררותה של האימפריה הבריטית בתום מלחמת העולם השנייה הביאה לסיום שלטונה בתת-יבשת ההודית ולהקמתן של שתי מדינות חדשות, הודו ופקיסטאן. הקמתן לוותה במלחמות על רקע אתני, וגבולן המשותף נותר עד היום גורם לסכסוך ולחימה על רקע השליטה באוכלוסייה באזור הגבול. המתיחות האתנית בתת-יבשת ההודית נמשכת מאות שנים, אולם את מלוא עוצמתה היא קיבלה כשהאימפריה הבריטית ביקשה בתחילה להעניק עצמאות להודו, בשטח שכלל את כל התת-יבשת, אך המיעוט המוסלמי הגדול באזור זה חשש כי הודו עצמאית תהיה דה-פקטו הודו בשליטה הינדית, ולכן המפלגה המוסלמית, שייצגה את הרוב המוחלט של המוסלמים (מפלגת הליגה המוסלמית) נאבקה עם המפלגה ההינדית (מפלגת הקונגרס) שייצגה את מרבית האוכלוסייה ההינדית, שסירבה לרעיון של הקמת מדינה מוסלמית נפרדת בתת-יבשת. המתיחות האתנית הגוברת אילצה את המושל הבכיר מטעם מלך אנגליה (viceroys) בהודו, הלורד מאונטבטון, להחליט בליט ברירה לחלק את המדינה לשתיים – הינדית ומוסלמית – וקבע לוח זמנים מואץ להכרזת העצמאות. המדינה המוסלמית נקראה פקיסטאן, וגבולותיה נשקו לאזורי ההתיישבות המובהקים של המוסלמים בצפון-מערבה של התת-יבשת; שאר השטח הפך למדינת הודו. משנפלה ההחלטה על הענקת העצמאות לשתי המדינות בתוואי הגבולות שנקבע, ומשהוכרזה העצמאות, החלה בריחה המונית הדדית של מיליוני בני אדם על בסיס אתני: מיליוני מוסלמים ברחו אל שטח פקיסטאן, ומיליוני הינדים וסיקים ברחו לשטח הודו, תוך כדי ביצוע מעשי רצח המוניים זה בזה, שנטבחו בהם יותר ממיליון בני אדם. עד 1971 הייתה פקיסטאן מורכבת משני אזורים: פקיסטאן המערבית ממערב להודו ופקיסטאן המזרחית ממזרח להודו. בשנת 1971, בעקבות מתיחויות פוליטיות וכלכליות התנתקה האחרונה מפקיסטאן תוך לחימה בה, בסיוע כוחות הודיים, ומאז היא נקראת בנגלדש (Burki 1986; Noman 1990).

הבאנו כאן כמה מקרים בולטים של תיחום גבול, שהשיקול לקביעתו היה בהם במוצהר שיקול אתני. ברחבי העולם ישנם עוד קטעי גבול רבים שהשיקול האתני היה מרכזי בהחלטות תיחום, ובהם המדינות הסקנדינביות וגבול שווייץ-גרמניה (אזור אגם קונסטנץ).

מקרה גדר הביטחון בגדה המערבית – שיקולים אתניים בהתווייתה

הרעיון להקים חיץ פיזי בין ישראל לגדה המערבית של נהר הירדן, שנועד למנוע חדירה של פלסטינים לשטחי ישראל, אינו חדש, והוא יתואר בהמשך. גדר הביטחון המוקמת החל משנת 2002 ועד לזמן כתיבת מסמך זה (תחילת שנת 2010) היא לא רק גדר היא אזור חיץ ביטחוני. אורכה הסופי עתיד להגיע השנה (2010) ל-760 ק"מ (ויש מי שמודד כ-830 ק"מ), מאזור טירת צבי בצפון, דרך הרי יהודה ושומרון ועד לדרום הר חברון (מפה 1).

יוזמות להפרדה והתוויית גבול לאורך הגדה המערבית עד לשנת 2002

הרעיון של הקמת חיץ ולחלופין גבול בין ישראל לגדה המערבית, ימיו כימי מדינת ישראל. בשלהי מלחמת העצמאות עלתה סוגיה זו לדין ראשוני, כאשר בפברואר 1949 הוכרזה שביטת נשק עם מצרים, ולפני ישראל עמדה אפשרות צבאית לכבוש את הגדה המערבית עד לגבול ממלכת ירדן, כפי שהציע זאת לדוד בן-גוריון מפקד חזית הדרום, יגאל אלון. חרף המלצת אלון, העדיף בן גוריון לחתום על הסכם עם ירדן המבטיח הפרדה דמוגרפית ומדינית מתוך רצון לשמור על זהותה היהודית של ישראל. בן גוריון נימק את החלטתו בנאום שנשא בכנסת באפריל 1949: "צה"ל היה יכול לכבוש את כל השטח שבן הירדן לים [...] אבל] תהיה לנו כנסת עם רוב ערבי [...]. בין שלמות הארץ או מדינה יהודית, בחרנו במדינה יהודית" (דברי הכנסת 1950) זמן קצר אחרי כיבוש שטחי הגדה המערבית במלחמת ששת הימים נשמעו קולות בקרב בכירים ישראלים שתבעו לבחון את סוגיית הכדאיות שבשליטה בשטחי הגדה המערבית והציעו לבחון את האפשרות ליצירת גבול לאורך הגדה בהתאם לאינטרסים של ישראל. ביולי 1967 יזם אלון, אז שר בממשלת ישראל, תוכנית ("תוכנית אלון") שנועדה להבטיח את אופיה היהודי של ישראל ואת ביטחונה, תוך התחשבות בזכויותיה של האוכלוסייה הפלסטינית. שתי הנחות יסוד הנחו את תוכנית אלון: שיש לקבוע גבול בעל ערך אסטרטגי שאפשר להגן עליו בקלות יחסית; שיש לשמור על האופי היהודי של ישראל ועל דמותה הדמוקרטית. הפתרון של אלון לשמירה על הנחות יסוד אלו היה סיפוח בקעת הירדן, שהייתה בה אוכלוסייה פלסטינית דלילה, לישראל, והקמת יישובים ישראלים בה. על המורדות המזרחיים של מדבר יהודה והשומרון, בגבולה המערבי של הגדה המאוכלס בצפיפות על ידי פלסטינים, הציע אלון להנהיג תיקוני גבול מזעריים של הקו הירוק, ואילו בגב ההר, שאף הוא מאוכלס בצפיפות על ידי פלסטינים, הוא תבע שלא להקים יישובים יהודיים, אלא לראות בו שטח אוטונומי ערבי שיידון במסגרת שלום עתידי עם ממלכת ירדן. תוכניתו של אלון לא התקבלה על ידי ממשלת ישראל ולא יצאה אל הפועל, אולם תוכנית עתידית שאבו ממנה רעיונות והתבססו על הנחות היסוד שלה (כהן 1972).



בין התוכניות שעלו ראוי לציין את "תוכנית השדרה הכפולה" שנהגתה בשנת 1975 על ידי האדריכל אברהם וכמן והוגשה לראש הממשלה דאז יצחק רבין. תוכניתו ביקשה לתת מענה לבעיית השטחים והגבולות של המדינה. הרעיון שעמד מאחוריה היה להביא לכך ש"שדרת החוף" ו"שדרת הבקעה" יהיו מקבילות זו לזו ובעלות "קשרי אורך" ו"קשרי רוחב" ובעלות דמוגרפיה זהה. לפי תוכנית זו, ייווצר גבול עם אוטונומיה פלסטינית בגדה המערבית, שבפועל תהיה מובלעת המוקפת מכל עבריה בשטחי מדינת ישראל (וכמן 1975). גם תוכנית זו נדחתה על ידי הממשלה. בשנת 1977 הגיש שר החקלאות דאז, אריאל שרון, את תוכניתו שביקשה ליצור בשטח הגדה המערבית מציאות דמוגרפית שונה, כדי למנוע את טשטושו של הקו הירוק על ידי בנייה פלסטינית בקרבתו (אזור זה כונה על ידי שרון "מרחב התפר המערבי") ובה בעת להעניק לישראל עומק אסטרטגי מול החזית המזרחית. תוכניתו כללה מרכיבים מ"תוכנית אלון" ומן "השדרה הכפולה": המלצה לבסס את ההתיישבות היהודית בבקעת הירדן ובגוש עציון. יש הטוענים שתוכנית זו הניחה למעשה את היסודות להתיישבות הישראלית בגדה המערבית, המונה ב-2010 קרוב לשלוש מאות אלף יהודים (אריאלי וספרד 2008; למ"ס 2010). ואולם, יש לדחות טענה זו, משום שראשית ההתיישבות בגוש עציון ובחברון התחילה מיד עם תום מלחמת ששת הימים ואילו תוכניתו של שרון נולדה מאוחר בהרבה.

כישלון רעיון האוטונומיה שעלה במהלך המשא ומתן עם מצרים על הסדר השלום, וכישלון הסכם לונדון משנת 1987 עם ממלכת ירדן, הביאו בשנת 1993 להתרוממותו של הסכם אוסלו, שלפיו תוקם רשות פלסטינית עצמאית ותהפוך אחר כך למדינה ריבונית הגובלת עם ישראל. בד בבד עם התקדמות השיחות עם הרשות הפלסטינית על הסדר גבר הטרור וגבה את חייהם של כמעט 200 ישראלים. בעקבות זאת נשמעו קולות בציבור להקים חיץ פיזי לאורך הגדה המערבית, שימנע חדירה של מחבלים לשטח ישראל אך שלא יהיה גבול סופי. אחר פיגוע חבלני שהיה בבית-ליד בינואר 1995 יזם וגיבש השר לביטחון פנים דאז, משה שחל, תוכנית הפרדה והקמת מרחב תפר בין ישראל לגדה המערבית. לפי תוכניתו, שהוגשה לממשלה באפריל 2005, הוצע להקים תוואי מכשולים לאורך 320 ק"מ, שרק ב-29 מהם תיבנה גדר. תוכניתו לא יצאה אל הפועל בשל שיקולים ולחצים פוליטיים ובשל העלויות הכרוכות בהקמת מרחב התפר ותפעולו השוטף, שחזה משרד האוצר (פולמן 2004).

על רקע פיגועי הטרור בחודש מרס 1996 אישרה הממשלה בראשות שמעון פרס תוכנית חדשה שנועדה ליצור מרחב הפרדה באזור הנדון, שאמור היה לכלול אמצעי פיקוח ובקרה על כלי רכב, על סחורה ועל אנשים העוברים בין האזורים הללו, אך לא גדר ביטחון רציפה. תוכנית זו לא זכתה לעידוד ולתקציב מצד פרס עצמו, מחשש להשפעות הרסניות על תהליך השלום, שכן

הקמת מרחב ההפרדה יכלה להיחשב להקמת גבול באופן חד-צדדי. התוכנית התמוססה, אולם חלקים קטנים ממנה מומשו כאן ושם באזורים שצה"ל הגדיר כבעלי סיכון גבוה.

מחליפו של שחל בתפקיד השר לביטחון הפנים, אביגדור קהלני, הציע את תוכנית מצדי"ם (מכשול צפון-דרום-ירושלים-מרכז), שהציעה ליצור מכשולים פיזיים, תצפיות וסוללות עפר לאורך הקו הירוק בשילוב אמצעים טכנולוגיים, במטרה למונע מעבר של כלי רכב בין שני צדי מרחב התפר ושל אנשים באזורים צפופי אוכלוסייה. נוסף על כך הוצע בה לסלול דרכי פטרול בין קטעי המכשול כחלק מפעילות אבטחה קבועה, ובמקומות שאי אפשר להקים מכשול, הוצע לבצע פעילות ביטחון שוטף בסיוע טכנולוגיות מתקדמות של מודיעין.

כשלוש שיחות קמפ-דיוויד עם הפלסטינים בשנת 2000 והאירועים האלימים שפרצו בשלהי ספטמבר 2000 הביאו את ראש הממשלה דאז, אהוד ברק (שבאותם ימים כבר חשב שאין "פרטנר" פלסטיני שאפשר לנהל תהליך שלום עמו) להעלות על סדר היום הציבורי את הרעיון של הקמת גדר ביטחון שתחצוץ בין ישראל לגדה המערבית, כדי להכין נסיגה חד-צדדית של ישראל לגבולות בני-הגנה. רעיון זה לא זכה להצלחה רבה, בין השאר משום שמעמדו הפוליטי של ברק הלך ונחלש. אולם, כבר בנובמבר 2000 אישר ברק תוכנית להקמת "מכשול נגד כלי רכב" בגזרה המשתרעת מהקצה הצפון-מערבי של הגדה, מהיישוב מי עמי ועד ללטרון ולפעילות ביטחון שוטף באמצעות משמר הגבול לאורך המכשול. בעקבות החלטתו הקימה החברה הלאומית לדרכים (לשעבר מע"צ) מעקה בטיחות בגזרת מי עמי-לטרון, המונע מעבר כלי רכב, ואגף הבינוי שבמשרד הביטחון הקים פרופיל מתכת, וכן נרכשו אמצעים טכנולוגיים לאיתור כלי רכב ובני אדם (פולמן 2004).

פיגועי הטרור נמשכו, והקולות בקרב הציבור הישראלי שקראו להיפרדות מהפלסטינים גברו. בדצמבר 2000 הכריז סגן שר הביטחון אפרים סנה, כי מערכת הביטחון תקים גדר מערכת לאורך קו התפר מאזור ואדי ערה עד ללטרון. אלא שעד מהרה חדל סנה, איש מפלגת העבודה, לשמש בתפקידו, שכן הליכוד עלה לשלטון, והנושא ירד מסדר היום של הממשלה בשל התנגדות רוב שריה לצעד כזה. ביוני 2001 הורה ראש הממשלה אריאל שרון על הקמת צוות היגוי בראשות ראש המועצה לביטחון לאומי, עוזי דיין, שנועד לגבש תוכנית למניעת הסתננות של פלסטינים דרך מרחב התפר. לפי תוכנית זו, המכשול שיוקם ישתלב כמעגל רביעי בהגנה על ישראל מפני פעילות טרור (אחרי המעגלים הכוללים איסוף מודיעין ופעולות סיכול בשטחים, פעולות לאורך הצירים בשטחים וכן פעילות של המשטרה בתחומי הקו הירוק). ב-18 ביולי 2001 אישרה ועדת השרים לענייני ביטחון את המלצות צוות ההיגוי, שכללו בין השאר את יישום ההחלטה בדבר המכשול נגד כלי רכב שהתקבלה עוד בנובמבר 2000 והקמת מכשול

נגד בני אדם בקטעים שרמת הסיכון בהם גבוהה. מרכיביה העיקריים של תוכנית מרחב התפר ועוטף ירושלים הם הקמת מכשול, הקמת מעברים, ארגון ושליטה מבצעית במרחב ו"טיפול" בשוהים בלתי חוקיים ובמסייעים להם (פולמן 2004).

תהליך קבלת ההחלטה על הקמת גדר הביטחון

כאמור, פיגועי הטרור התכופים שבוצעו בישראל החל מאוקטובר 2000 יצרו לחץ ציבורי להקמת גדר ביטחון. לדרישה הצטרפו בכירי מערכת הביטחון: ראש המועצה לביטחון לאומי, ראש שירות הביטחון ומנכ"ל משרד הביטחון. הם חזרו וטענו כי גדר הייתה מונעת את הפיגועים. לחץ זה, בשילוב לחצים קואליציוניים מצד ראשי מפלגת העבודה בנימין בן-אליעזר וחיים רמון שהתמודדו זה מול זה בבחירות המקדימות (פריימריס) על ראשות מפלגת העבודה, הביאו את ראש הממשלה שרון לשנות את עמדתו בעניין זה, והוא התחיל לבטא בפורומים שונים את הצורך להקים חיץ ביטחוני שיפריד בין תושבי ישראל לתושבי הגדה המערבית. ב-14 באפריל 2002 קיבלה ועדת השרים לענייני ביטחון החלטה עקרונית על הקמת גדר "במטרה לשפר ולחזק את ההערכות והיכולות המבצעיות במסגרת התמודדות עם הטרור, וכדי לסכל, לשבש ולמנוע חדירת פעילות חבלנית מתחומי יהודה ושומרון לישראל" (אתר משרד ראש הממשלה; בחור-ניר 2008א).

על פי התוכנית המקורית שהוצעה לממשלה לאישור על ידי משרד הביטחון ושתוכננה על ידי מינהלת שהייתה אחראית על ביצוע תוכנית ההקמה, תוואי הגדר אמור היה לעבור בסמוך לתוואי הקו הירוק לאורך כ-350 ק"מ מאזור בית שאן ועד דרום הר חברון. הגדר נועדה לקום בארבעה שלבים: בשלב א - היה אמור להיבנות הקטע שבין סאלם לאלקנה ובחלק הצפוני והדרומי של "עוטף ירושלים"; בשלב ב - הקטע שבין סאלם לבין נחל תרצה במזרח; בשלב ג - הקטע שבין אלקנה לירושלים והחלק המזרחי של עוטף ירושלים; בשלב ד - הקטע שבין ירושלים לבין אום דרג' שבאזור ים המלח. באתר משרד הביטחון מוגדרים שלושה שיקולים מרכזיים שעמדו מאחורי התוואי. האחד, להעניק לצה"ל את האפשרות לאבטח את גדר הביטחון בצורה יעילה, כך שכוחות הצבא יתפרסו באופן היעיל ביותר כדי למנוע חדירת מחבלים מהגדה המערבית. לשם כך נדרשה רציפות של התוואי, אפשרות לבצע פעולות של תצפית ושליטה, והענקת ביטחון לכוח הפועל לאורך המכשול (אתר משרד הביטחון). השיקול השני היה פגיעה מינימלית במרקם החיים הסדיר של האוכלוסייה הפלסטינית שתמצא מצדה המערבי של הגדה, כלומר בצד הישראלי, הימנעות במידת האפשר מפגיעה בזכויות הקניין הפרטי ומהפרדה בין הקרקע לבעליה, ושמירה על הזיקה ההדדית של התושבים הפלסטינים בקו התפר בתחומי התעסוקה, החקלאות, המסחר, החינוך, הבריאות וקשריהם עם קרוביהם

בחלקה המזרחי של הגדר וכן עם הרשויות הפלסטיניות שם (אתר משרד הביטחון). השיקול השלישי היה חציצה פיזית בין פלסטינים לישראלים והימנעות מהכללת פלסטינים ממערב למכשול (אתר משרד הביטחון). שיקול זה מקנה לגדר הביטחון צביון אתני מובהק.

ב-3 ביוני 2003 אישר שרון את הצעת שר הביטחון לשלב הראשון של תוואי גדר הביטחון בין ישראל לגדה המערבית, ובדיון ממשלתי שנערך ב-23 ביוני היא קיבלה תוקף של החלטת ממשלה. נקבע כי יוקם מכשול לאורך 116 ק"מ מכפר סאלם שליד צומת מגידו ועד כפר קאסם שליד ראש העין ויוקם מכשול שייקרא "עוטף ירושלים", שהוא למעשה גדר מסביב לאזור ירושלים מהר אדר עד גוש עציון). דובר על מכשול שיכלול גדר ביטחון, אמצעי מעקב ותצפית ותעלה למניעת מעבר של כלי רכב ושביל טשטוש (אריאלי וספרד, 2008; חן, 2007). בתחילת דצמבר 2002 אושר תוואי לאורך כ-60 ק"מ מסאלם צפונה עד מבואות בית שאן. **באוגוסט 2003 אושר תוואי עוטף ירושלים מזרח**, ובאוקטובר אותה שנה אישרה הממשלה את תוואי לגדר שאמורה הייתה להתפרס על פני 830 ק"מ – גדר מזרחית באזור הבקעה, גדר מאלקנה לצפון ירושלים, "עוטף ירושלים" וחדירה של הגדר במערב השומרון (רפפורט 2003; כנסת ישראל 2002: 4-1; בחור-ניר 2003).

בפברואר 2005 שינתה הממשלה פעם נוספת את החלטתה בהתאם לעקרונות בית הדין הגבוה לצדק (להלן: בג"ץ) במקרה בית סוריק (בג"ץ/042056), שהגדיר קריטריון של מידתיות לקביעת התוואי. התבצע אפוא תכנון מחדש של תוואי גדר הביטחון כך שישקף בצורה ראויה את האיזון הנדרש בין שיקולים ביטחוניים לשיקולים הומניטריים. הממשלה אישרה תוואי מחודש של 760 ק"מ, שלא כלל את הגדר המזרחית וללא מובלעת באקה א-שרקיייה. גם בדרום הר חברון שונה התוואי, ובוטלו גדרות העומק באזור ע'נטיס ומודיעין בכביש 443. באפריל 2006, בהתאם לקביעת בג"ץ, שוב שינתה הממשלה את התוואי והוציאה את הכפר בית איכסא אל מחוץ לגדר (חן 2007). שינויים נוספים נעשו בשנים 2006-2010 בעקבות החלטות בג"ץ (ראו פירוט בהמשך) וכן באזור ראס-טירה ואלפי מנשה, באזור גיוס ובאזור פלאמיה מול כוכב יאיר, ליד עזון-עתמה מול שערי תקוה ועוד, לכל אורך הגדר.

בדומה לשיקול הביטחוני, גם לשיקול המשפטי היה משקל חשוב בהחלטה על תוואי הגדר. ההחלטה על הקמתה קיבלה תמיכה עקרונית של בג"ץ, שהתבסס בפסיקותיו על העילה המשפטית הקובעת כי פעולותיה של ישראל בגדה המערבית מבוססות על המשפט הבין-לאומי, ולפיו מסורה למדינה המחזיקה בשטח הנתון בתפיסה לוחמתית הסמכות לתפוס רכוש אם הדבר נדרש בהכרח לצורכי מלחמה (תקנה g23 לתקנות האג משנת 1907), וכמו כן היא מסתמכת על זכותה לתפיסת מקרקעין לצרכים צבאיים ומבצעיים לפי תקנה 52 לאמנת האג.

אולם בה בעת קבע בג"ץ את העיקרון כי חלה על ישראל חובת המידתיות, קרי תוואי הגדר צריך להעניק ביטחון ככל האפשר לישראלים, אך לפגוע פחות ככל האפשר במרקם החיים של הפלסטינים החיים בסמוך לה. תושבים פלסטינים זכאים לשטוח את טענותיהם בג"ץ (עד ספטמבר 2007 הוגשו לבג"ץ כ 148 עתירות על ידי פלסטינים ועל ידי ארגוני זכויות), ובחלק מפסקי הדין אכן דחה בג"ץ את התוואי שאושר בממשלה וקבע שיש לערוך שינויים בתוואי הגדר (דוגמת הפסקות הנוגעות לבית סוריק, אלפי מנשה עזון ונבי-אליאס, שבהן פסק בג"ץ כי לא מתקיים יחס מידתי בין מידת הפגיעה בתושבים המקומיים לבין התועלת הביטחונית הצומחת מהקמת גדר ההפרדה בתוואי שנקבע) (אתר משרד הביטחון). מהחלטות בג"ץ עולה כי בג"ץ הדגיש את הפן האתני של גדר הביטחון בהשתמשו במושגים "מידתיות" ו"מרקם חיים".

שיקול נוסף שעמד לנגד מקבלי ההחלטות היה מדינת המערב ובראשם ארצות הברית לא התנגדו להקמת גדר, אך תבעו שתוקם לאורך תוואי הקו הירוק, שנחשב לקו מוסכם ומקובל כגבול עתידי בין ישראל למדינה הפלסטינית לכשתקום, ולא תחדור לתחומי הגדה המערבית. תוכניות דוגמת "מרחב תפר מערבי" ו"מרחב תפר מזרחי" עוררו זעם רב בעולם בטענה כי אלה פוגעים ברציפות של שטח המדינה הפלסטינית לכשתקום וביכולת שלה להתקיים. הקשר ההדוק של ישראל עם ממשל הנשיא ג'ורג' בוש (בשתי הקדנציות שלו, 2001–2009) והצורך בתמיכה אמריקנית בלחימה בטרור הפלסטיני ובתמיכה מול החלטות בית הדין הביאו לביטול החלטות ממשלה על הסטת התוואי לתוככי הגדה המערבית. לדוגמה, בוטל תוואי גדר העומק באזור הנמצא צפונית לכביש 443, שיצר מובלעת פלסטינית של 14 כפרים, וכן בוטלה הגדר שנועדה לעבור בין בית אריה למודיעין עילית וממזרח לנילי-נעלה ויצרה מובלעת פלסטינית של שישה כפרים (אריאלי וספרד 2008).

שיקולים אתניים בעת קבלת ההחלטות על תוואי גדר הביטחון

עם קבלת ההחלטה על הקמת הגדר החלו גורמי ימין לדרוש משרון לאמץ תוואי חלופי לגדר שתוכנן על ידי אנשי מועצת יש"ע, כך שיכלול את היישוב אלפי מנשה ויקיף את כל יישובי השומרון (רוט 2005: 148). כתוצאה משיקולים פוליטיים של שרון ושריו ממפלגתו וממפלגות הימין בממשלתו הוחלט עקרונית על הכללת ריכוזי יישובים יהודיים הנמצאים בשומרון בצדה המערבי של הגדה. הגדר שבה דובר הייתה אמורה להקיף את חלקם. הכוונה הייתה להשאיר פרצות לא מגודרות במטרה לצרף בעתיד יישובים יהודיים לתוככי ישראל מבלי לכלול ממערב לגדר יישובים. על פי המתואר באתר מרחב התפר של משרד הביטחון, שאיפתם המוצהרת של מתכנני התוואי הייתה לצמצם עד למינימום ההכרחי את היקף האוכלוסייה והיישובים

הפלסטיניים הנמצאים ממערב ל"גדר הביטחון" כדי לצמצם את הפגיעה במרקם החיים ובה בעת להעניק ביטחון מרבי לישראל (אתר משרד הביטחון).

בחינה של מפת התוואי העדכנית ביותר שאישרה הממשלה נכון לעת כתיבת מסמך זה (אפריל 2010) ובדיקת התהליכים שהביאו את הממשלה לאשר תוואים שונים בשנים 2002–2009 מצביעים על שיקול אתני שקיבל ביטוי מרחבי באזורים מסוימים (פירוט להלן). המדדים לקביעה שזה היה השיקול הם:

1. סטיית התוואי של הגדר מזרחית לתוואי הקו הירוק לכיוון סיפוח גושי היישובים היהודים בגדה המערבית

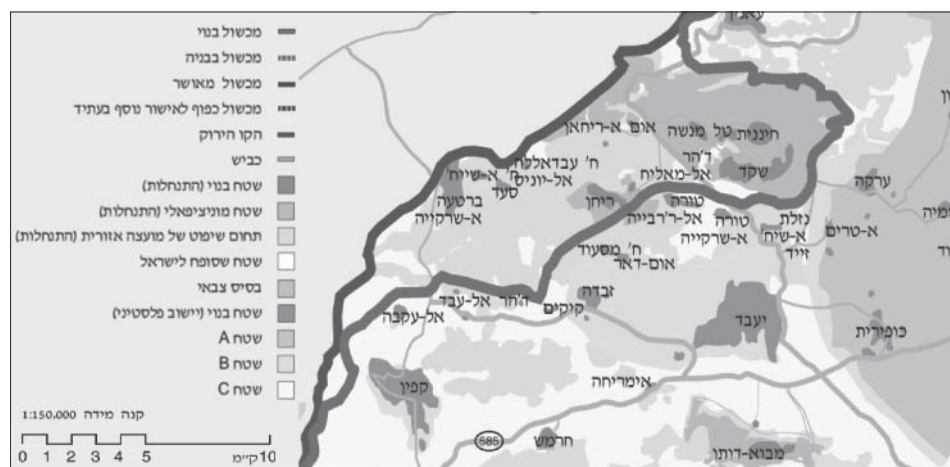
2. בניית תוואי חוצץ בין יישובים יהודיים בגדה המערבית ליישובים פלסטיניים בשטחי A ו-B

הדוגמאות שנבחרו מייצגות גזרות שבהן קיבלו ביטוי שני המדדים.

גזרת גוש יישובי שקד

גוש זה נמצא דרומית לאום אל-פחם, ותוואי הגדר בו חודר כחמישה ק"מ מזרחית לקו הירוק ומקיף את ההתנחלויות היהודיות שקד, ריחן, טל מנשה וחיננית, שחיים בהן כ-1,400 יהודים (ב-2010). ההחלטה על התוואי הגדר במקטע זה, שאורכו 23.4 ק"מ, אושרה בישיבת הממשלה באוקטובר 2003 (מפה 2). בחינת התוואי מצביעה על השיקול האתני:

א. תוואי הגדר באזור זה סוטה מקרבתו לקו הירוק וחודר לפנים שטח הגדה המערבית.



מפה 2: תוואי גדר הביטחון באזור גוש יישובי שקד

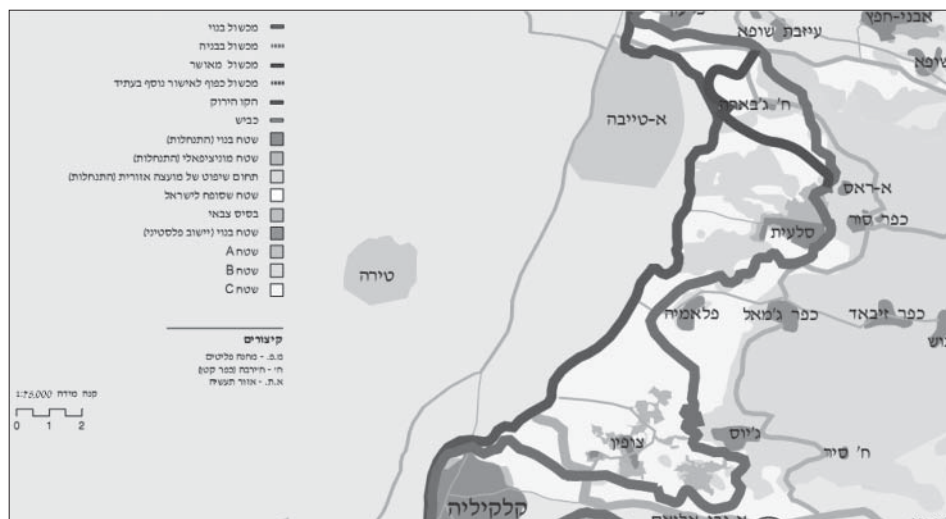
- ב. התוואי יוצר חיץ מובהק בין יישובים יהודיים ופלסטינים בחלקו הצפוני והמזרחי והדרומי. קל לראות כי הוא מקביל לשטח המוניציפלי של היישובים חנינית, טל-מנשה, שקד וריחן. בחלקו הדרומי הוא מקביל לשטח השיפוט של ריחן, ובחלקו המזרחי משיק ליישובים הפלסטיניים המוגדרים תחת שטח B באזור נפת ג'נין. יש לציין כי במסגרת החלטת הממשלה על התוויית הגדר באזור זה, הוחלט כי לנוכח מיקומם של יישובי גוש שקד בעורפם של חמשת היישובים הפלסטיניים אום א-ריחן, ח' עבדאללה אל-יוניס, ד'הר אל-מליח, ברטע'ה א-שרקיה וח' שיח' ס'עד, הם ייכללו בצידה המערבי של הגדר. ניתן להעריך כי השיקול שעמד לנגד עיני מקבלי ההחלטות היה חשיבות הסיפוח דה-פקטו של יישובי גוש שקד הנמצאים בסמיכות יחסית לתוואי הקו הירוק, חרף הכנסתם של קרוב ל-4,500 פלסטינים (נכון לשנת 2010) לחלקה הישראלי של הגדר, רובם תושבי ברטע'ה א-שרקיה (הבעיה ביטחונית שנוצרה כתוצאה מכך באה לסיומה באמצעות הוראות ביטחוניות שקבעו שהתושבים הפלסטינים אינם מורשים להיכנס לתחומי ישראל ללא אישורים מתאימים וכניסתם לשטחי הרשות הפלסטינית מותנית בהגעתם למחסום ריחן.
- ג. עצם הקמת היישובים היהודיים באזור זה נובעת מסיבות דמוגרפיות מובהקות: הגוש נועד לשמש טריז בין יישובי ואדי-ערה הערביים ליישובי הגדה הערבית באזור זה (מקור: שיחות של ארנון סופר עם שרון בשנים 1988-2000).

גזרת גוש צופין-סלעית

היישוב סלעית מונה כ-450 יהודים והיישוב צופין כ-1,000 יהודים (2010). שטחה הבנוי של צופין הוא כ-200 דונם, ותחום השיפוט שלה הוא כ-2,000 דונם. ההחלטה על התוויית הגדר בקטע זה, באורך כ-15 ק"מ, אושרה בישיבת הממשלה באוקטובר 2003 (מפה 3). בחינת הביטוי המרחבי של התוואי מצביעה על השיקול האתני:

א. התוואי חודר לפנים שטח הגדה המערבית לעומק מרבי של שישה ק"מ בחלקו המזרחי ביותר.

ב. תוואי הגדר יוצר חיץ בין יישובים יהודיים ופלסטיניים סמוכים. חלקו הצפוני של התוואי בקטע זה מתחיל במעבר ארתאח שבקרבת הכפר פרעון שמדרום לטול כרם, ובסמוך לקו הירוק. משם ממשיכה הגדר מזרחה ומפרידה בין הכפר פרעון מצפון לעיר טייבה מדרום הנמצאת בתוך ישראל. בהמשך עוברת הגדר מצפון לכפר ח'רבת ג'בארה ולכביש 557, וממשיכה מזרחה עד למעבר התאנים. משם היא פונה לכיוון דרום-מזרח בהותירה את



מפה 3: תוואי גדר הביטחון באזור גוש צופין וסלעית

הכפר ח'רבת ג'בארה מצדה המערבי, ואת הכפרים צור וא-ראס מצדה המזרחי. בהמשך מקיפה הגדר את היישוב סלעית ממזרח, ולאחר מכן פונה מערבה לכיוון הקו הירוק. במהלכה מערבה עוברת הגדר מצפון וממערב לכפר פלאמיה, שם מתחיל חלקה הדרומי. בקטע זה, מותירה הגדר את הכפר פלאמיה מצדה המזרחי ומפרידה בינו לבין היישוב כוכב יאיר-צור יגאל שמצדה המערבי. הגדר ממשיכה לכיוון דרום-מזרח וחוצצת בין הכפר ג'וס ממזרח ליישוב צופין ממערב. בחינת התוואי באזור זה מצביעה על השיקולים האתניים בעת התווייתו: הפרדה ברורה בין סלעית לכפרים צור וראס וסיפוחה לישראל והפרדה בין ג'וס למרחב צופין שסופח לישראל. ההפרדה בין פלאמיה למרחב כוכב יאיר הותירה רצועת ביטחון רחבה בין שני היישובים, משום שכאן מלבד השיקול הדמוגרפי היה עניין בהרחקת התושבים הערבים מבתי כוכב יאיר המאוכלסת ברבים מאנשי כוחות הביטחון. כמו כן נעשתה הפרדה מוחלטת בין קלקיליה לכל היישובים היהודיים סביבה.

בפסק דין שניתן ביוני 2005 בעקבות עתירות של תושבים פלסטינים מהאזור ושל גורמים ישראלים בבקשה להסיט את התוואי מערבה, קבע בג"ץ כי התוואי באזור צופין נקבע על פי שיקולים דמוגרפיים שנועדו לאפשר הרחבה עתידית של היישוב צופין בהתאם לתוכנית מתאר 149/5 (נופי צופין), מאחר שהוא מקיף את שטחי תוכנית זו בשלמותם ומותיר שטח במרחק של 500 מ' בין חלקה המזרחי של התוכנית לבין גדר ההפרדה – ולא על בסיס שיקולים ביטחוניים כפי שהצהירה המדינה בעת הקמת הגדר. בג"ץ ציין כי התושבים הפלסטינים באזור מתפרנסים ברובם מעיבוד חקלאי של אדמות שנתפסו עתה

במובלעת אחת ולא בשתיים כפי שהן כיום, אולם, בעקבות מסכת לחצים מצד תושבי אלפי מנשה מכאן ותושבי נירית מכאן אישרו ראש הממשלה ושר הביטחון את התוואי הנוכחי.

ב. התוואי יוצר חיץ בין היישוב היהודי ובין היישובים הפלסטיניים הסמוכים. תחילת התוואי הוא בגבולה הדרום-מערבי של קלקיליה בסמיכות רבה לקו הירוק, ומשם הוא פונה לכיוון מזרח וחוצץ בין היישוב הפלסטיני אבו-פארדה לשטחה של קלקיליה, בשל קרבתו לכביש 55 המקשר בין אלפי מנשה לשטח ישראל. התוואי מקיף מצפון וממזרח את כל שטח השיפוט והשטח הבנוי של אלפי מנשה ונמנע מלכלול את היישובים הפלסטיניים הסמוכים, עסלה וא-נבי אליאס, הממוקמים מצדה המזרחי של הגדה. באזור דרום-מזרח אלפי מנשה, כ-1.5 ק"מ מבתי היישוב הקיצוניים, הגדר תוחמת כמעט במלואה את שטח תוכנית המתאר של היישוב (תוכנית גבעת טל / 8115), במטרה לשמר את הקרקעות הללו לשם פיתוח היישוב (כפי שאמר אל"מ דני תרזה, האחראי על תכנון המכשול במינהלת קו התפר, בעדותו בדיון בבג"ץ ב-21.6.05, בג"ץ 7957/04). התוואי ממשיך מדרום לאלפי מנשה ופונה מערבה. יש לציין כי התוואי באזור זה עבר שינויים בעקבות התערבות בג"ץ, שקבע בפסיקתו כי יש לשנותו בגלל פגיעתו במרקם החיים של התושבים הפלסטיניים בכפרים הנמצאים במובלעת אלפי מנשה. טענת הפגיעה מתייחסת לכפרים הפלסטיניים א-דבעה וראס א-טירה. הכפר ראס א-טירה נישא לגובה כגובהו של היישוב אלפי מנשה, והוא בחשבון החשש מירי לבתי אלפי מנשה.

אחר השינוי בתוואי הגדר לפי דרישת בג"ץ חזרו היישובים ראס-טירה וא-דאבה לרשות הפלסטינית. קטע זה יותר מכל קטע אחר לאורך התוואי ממחיש עד כמה דומיננטי היה השיקול הדמוגרפי בקביעת תוואי הגדר!

גזרת גוש קרני שומרון-קדומים

בגוש קרני שומרון-קדומים נכללים יישובים אלה: מעלה שומרון (כ-2,600 תושבים), קרני שומרון (כ-6,300) נופים (כ-410), יקיר (כ-960 תושבים), עמנואל (כ-2,600) וקדומים (כ-3,100) תושבים - נכון ל-2010. בסמוך ליישובים אלה שוכנים כפרים פלסטיניים. את מעלה שומרון מקיפים הכפר תולת' בדרום-מערב, עזון בצפון-מערב ולאקיף בצפון-מזרח; הכפר דיר אסטיא שוכן דרומית ליקיר ולעמנואל; הכפר ג'ינצפוט ממוקם מזרחית לקרני שומרון ומערבית לעמנואל, ואת קדומים מקיפים הכפרים פרעתה ואימתין מדרום, ח'גה מדרום-מערב, כפר קדום ממערב וג'ית ממזרח. תוואי הגדר באזור זה ברובו הגדול טרם הוקם והוא

נמצא בשלבי אישור (מפה 5). בחינה של תוואי הגדר במקטע זה, שעתיד להיבנות לאורך 70 ק"מ, מצביעה על ביטוי מרחבי לשיקולים אתניים בשני מקטעי גדר. במקטע הראשון, התוואי נמצא בעומק הגדה המערבית ועובר מזרחית ליישוב עמנואל. אורכה של הגדר במקטע זה הוא 3,200 מ' ושטחה הכולל הוא כ-317 דונם, והיא מפרידה בין עמנואל לכפר הפלסטיני אימתין, השוכן 1.2 ק"מ צפונית לקצה הצפוני ובין הכפר הפלסטיני דיר איסתיא, המרוחק 3.5 ק"מ דרומית לקצה הדרומי של מקטע זה. על פי הצהרת המדינה בעתירה שהוגשה בעניין מקטע זה, תכליתה של הגדר שם היא למנוע חדירת מחבלים לעמנואל ולאזור התעשייה הסמוך לו, וירי לעבר בתיו הקיצוניים ולעבר הנוסעים בכביש המוביל אליו. על פי ההצהרה, התנאים הטופוגרפיים הם שהכתיבו את התוויית הגדר במקטע זה, כדי שיתאפשרו גם תצפית והגנה על הכוח הפועל לאורכה והשתלטות על ניסיונות חדירה דרכה (בג"ץ 2942/05).

המקטע השני נמצא אף הוא בעומק שטחי הגדה. הגדר עוברת ממערב ליישוב מעלה שומרון באורך 2,140 מ', והיא תופסת כ-224 דונם. תכליתה של הגדר במקטע זה היא למנוע חדירת מחבלים למעלה שומרון ולמנוע ירי לעבר בתיו הקיצוניים. למרות מיקומה של הגדר בצדו המערבי של היישוב, היא אמורה להגן אף על צפון היישוב ודרומו, וכן לאפשר הגנה על כביש הגישה אליו. בקטע קצר מתקרבת הגדר לבתי הכפר עזון, בשל הצורך להגן על גבעה השולטת על הכניסה למעלה שומרון. על פי הצהרת אנשי משרד הביטחון בעתירה שהוגשה כנגד הקמת הגדר בתוואי הנדון, חשיבותה של הגדר היא בין השאר ביכולתה ליצור הפרדה בין מעלה שומרון לכפר עזון הסמוך, במטרה לאפשר הגנה טובה יותר על כביש הגישה למעלה שומרון (בג"ץ 2942/05).



מפה 5: תוואי גדר הביטחון באזור גוש קרני שומרון-קדומים

לסיכום אפשר לומר, כי התוואי תוכנן על בסיס שילוב של שיקולים דמוגרפיים-אתניים וביטחוניים וגם על פי לחצים פוליטיים מקומיים. מסיבות פוליטיות בין-לאומיות, אפשר להניח שהגדר לא תתממש על פי התוואי לקטע זה.

גזרת גוש אורנית-אלקנה

תוואי הגדר באזור הנדון מקיף את היישובים הבאים: אורנית (כ-5,600 תושבים), שערי תקוה (כ-3,700), עץ אפרים (כ-630) ואלקנה (כ-3,000) – הכול נכון לשנת 2010 (מפה 6). התוואי מצביעה על הביטוי המרחבי של השיקולים האתניים בהתווייתו:

א. התוואי בקטע זה סוטה מהקו הירוק וחודר לשטח הגדה המערבית.

ב. התוואי יוצר חיץ בין היישובים היהודיים ליישובים הפלסטיניים הסמוכים. הוא מתחיל צפונית ליישוב אורנית וכולל בתוכו את כל שטחו המיושב. כפי שהצהירה המדינה בעתירות שהגישו תושבי הכפר הפלסטיני הסמוך עזון-עתמה שהוא כיום מובלעת בין אורנית לשערי תקוה, תוואי הגדר כולל בצדו הישראלי את הכפר הזה מסיבות ביטחוניות, כלומר קרבתו לאורנית (כ-300 מ') ולשערי תקוה (מטרים ספורים). מאזור זה ממשיכה הגדר לכיוון דרום-מזרח ובדרכה חוצצת בין שערי תקוה לכפר הפלסטיני בית אמין, מקיפה את היישוב עץ אפרים וכך חוצצת בינו ובין הכפר הפלסטיני סניריא, וממשיכה דרומה לכיוון היישוב אלקנה. כאן נחצה התוואי לשני קטעים בגלל כביש חוצה שומרון העובר ביניהם (בנקודת החצייה מוצבת נקודת ביקורת המשמשת נקודת מעבר לכניסה לישראל). הגדר



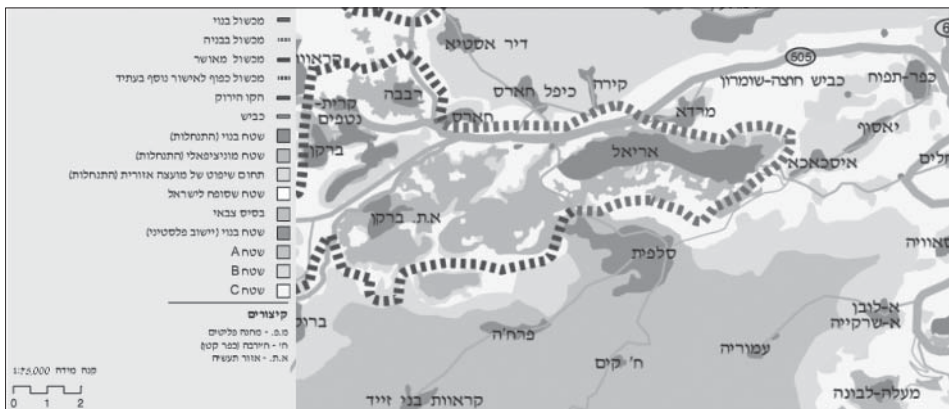
מפה 6: תוואי גדר הביטחון באזור גוש אורנית-אלקנה

מקיפה את כל שטח השיפוט של היישוב, ומשם ממשיך התוואי לכיוון מערב, לאורך הגדה הדרומית של כביש חוצה שומרון, בצמוד אליו, במטרה להגן על הנוסעים היהודים בכביש חוצה שומרון. התוואי חוצץ בין השטח הישראלי לשטח הפלסטיני שבו נמצא הכפר אל-זאווייה, וכקילומטר מהקו הירוק פונה לכיוון דרום ונמשך עד לנחל רבה, שם משיקות אלו לאלו אדמות הכפר אל-זאווייה ואדמות הכפר ראפעת (בג"ץ, 9144/08).

המסקנה ברורה: השיקול האתני הוא משמעותי בכל פיתולי הגדר בגזרה זו.

גזרת אריאל

העיר אריאל מונה כ-17,000 תושבים (2010). היא ממוקמת במרחק של 20 ק"מ מזרחית לקו הירוק, על רכס המשתרע ממערב למזרח, המעניק לה יתרון טופוגרפי על כל הסביבה, המיושבת בעיירות ובכפרים פלסטיניים. העיר מוקפת משלושה עברים בכפרים פלסטיניים: דרומית לה נמצאת העיירה סלפית, מצפון לה שוכנים הכפרים מרדא, כיפל חארס וקירה, ובמזרחה הכפר איסכאכא. בהתאם להחלטת הממשלה, בעקבות לחצים פוליטיים של אנשי ימין, הוחלט על הקמת גדר סביב לעיר במתכונת של שטח ביטחון מיוחד (שב"מ), שנועד למנוע חדירת מחבלים לעיר ולמנוע ירי לעבר בתיה הקיצוניים. הגדר אינה מחוברת ליתר חלקי המכשול משיקולים מדיניים ומחשש מהתנגדות חריפה בעולם לצעד כזה. לכן, בשנת 2010, בדומה למה שקורה באזור קדומים, התוואי במקטע זה איננו סופי, והגדר עצמה חלקית (מפה 7). בחינת הגדר סביב אריאל מוליכה למסקנה שבעת קביעת התוואי שלה השתלב השיקול האתני בשיקול הביטחוני. תוואי זה אפשר לחלק לשלושה קטעים:



1. מקטע צפוני של 1.4 ק"מ המתפרס על פני שטח כולל של 410 דונמים. הוא מתחיל בסמוך לכפר הפלסטיני כיפל חארס, ומשם ממשיך מזרחה ביוצרו חיץ בין שטחי השיפוט והשטחים המוניציפליים של אריאל לבין הכפרים חארס, כיפל-חארס, קירה ומרדא.
2. קטע מזרחי של 1.6 ק"מ המתפרסים על שטח של כ-175 דונם. התוואי מתעקל דרומה לפאתיה המזרחיים של אריאל וחוצץ בינה ליישוב הפלסטיני איסכאכא, הנמצא עתה בצד המזרחי של הגדר.
3. קטע דרומי של 4 ק"מ התופס רצועת קרקע בשטח כולל של 402 דונמים. התוואי מתפתל לכיוון דרום-מערב על גבי רכס השולט על אריאל מכיוון דרום, מקיף את בתיה הדרומיים ומשאיר בצד הפלסטיני את שטחי העיירה סלפית (בג"ץ 1348/05; בג"צ 3290/05).

בעתירה שהוגשה לבג"ץ כנגד התוואי של הגדר סביב אריאל טענו העותרים כי הכללתה של אריאל בצד הישראלי של הגדר יוצרת טריז המפריד בין שבעה כפרים שמצפון לעיר היהודית (יחד כ-25,000 תושבים), מעיר המחוז שלהם סלפית (כ-10,000 תושבים). כמו כן הם טענו, כי מאחורי ההחלטה על הקמת הגדר באזור זה עמדה השאיפה לקבוע עובדות בשטח לקראת סיפוחה של אריאל לישראל. בג"ץ דחה טענה זו וקיבל את הטענה של ממשלת ישראל, שהשיקולים בהחלטה על השארת אריאל בצד הישראלי של הגדר היו ביטחוניים בלבד – הצורך למנוע ולסכל חדירת מחבלים לתחומי העיר, מה שחייב, בעיקר במקטע הדרומי, לתפוס קרקעות חקלאיות של פלסטינים מהעיירה סלפית. אולם, המדינה הודתה במסגרת תשובותיה לבג"ץ, כי אחד השיקולים המשניים בעת קביעת התוואי היה קיומה של תוכנית לא מאושרת להרחבת אריאל בשטח שבינה לבין סלפית עיירה שנותרה מצדו הפלסטיני של המכשול (בג"צ 1348/05; בג"צ 3290/05).

גזרת מודיעין-עילית

העיר מודיעין-עילית, המונה כ-45 אלף תושבים (2009), הנחשבת לעיר היהודית הגדולה ביותר בגדה המערבית, שוכנת כשישה ק"מ צפונית-מזרחית לעיר מודיעין-מכבים-רעות, כשלושה ק"מ מערבית לכפר הפלסטיני בילעין וכשני ק"מ מהכפר נייעלין (כ-5,000 תושבים). דרומית-מערבית למודיעין-עילית נמצאים היישובים היהודיים מתתיהו, מנורה, חשמונאים ולפיד (האחרון חצוי על ידי הקו הירוק הדמיוני). תוואי הגדר סביב לעיר מתחיל באזור הקו הירוק בסמוך לכפר הפלסטיני אל-מידיה, ומשם ממשיך דרומית לכפר נייעלין לאורך שלושה ק"מ בוואדי החוצץ בין נעלין לחשמונאים העובר במרחק של עד כ-300 מ' מהבתים הצפוניים



מפה 8: תוואי גדר הביטחון מודיעין-עילית

של היישוב (יצוין כי התוואי בקטע זה שונה שלוש פעמים עד לקביעה סופית של התוואי במרס 2005, ולפיו הגדר תקיף מצפון אוכף שמתוכנן להקים עליו שכונה שנקראת בתוכניות גני מודיעין עילית, כדי שהקרעק תימצא מעבר הישראלי של הגדר (מפה 8). מאזור זה ממשיך התוואי לכיוון צפון-מזרח ומקיף את השטחים הבנויים של מודיעין-עילית. בשנים 2003–2007 עבר התוואי באזור זה חמישה שינויים תכנוניים בעקבות התערבות בג"ץ ובגלל טעויות של משרד הביטחון, ולבסוף הוחלט על התוואי הנוכחי העובר כ-300 מ' מבתי מודיעין-עילית וחוצץ בינה לכפר הפלסטיני הסמוך, דיר קדיס. בעתירות לבג"ץ כנגד תוואי הגדר במקטע זה ענתה המדינה כי התוואי הנוכחי נקבע במטרה לשפר את הביטחון לתושבי מודיעין-עילית ולמנוע חדירות וירי ישיר לכיוון בתי היישוב. המדינה הוסיפה שיקולים של הרחבה עתידית של היישוב לפי תוכנית מתאר שלטענתה נמצאה בשלבי בנייה מתקדמים. בג"ץ דחה את העתירות וקבע כי התוואי איננו מקיף את הכפר דיר-קדיס והפגיעה בתושבי הכפר איננה רבה. כמו כן קבע בג"ץ כי "תכנון גדר ביטחון אינו צריך להתבסס על הרצון לכלול בצדה הישראלי שטחים אשר נועדו להרחבת יישובים" וכי זמניותה של הגדר לא תפגע בהתפתחות העתידית של היישוב (בג"ץ 2645/04, 1780/06, 1213/06).

גדר הביטחון ממשיכה לכיוון דרום-מזרח וחוצצת בין מודיעין-עילית לכפר בילעין. לגבי אזור זה פסק בג"ץ בספטמבר 2007 כי תוואי הגדר בו אינו חוקי והורה למדינה לבחון חלופה לתוואי, כך שהגדר תעבור על אדמות מדינה מוכרזות ולא על קרקע בבעלות פלסטינית פרטית. לפי דרישה זו, ממערב לגדר הביטחון יכללו השטחים של שלב א' בשכונת מתתיהו מזרח,

אך השטחים החקלאיים שבוואדי נחל דולב והשטחים המיועדים להקמה בעתיד של שלב ב' במתתיהו מזרח יישארו בצד הפלסטיני. בג"ץ אף ביקר בחריפות את התוואי בטענה שלא נבחר על בסיס שיקולים ביטחוניים בלבד, אלא על פי שיקולי תכנון והרחבה עתידיים של מודיעין-עילית הנוגסים בשטחים שמזרח לה, ובכך הוא חורג מהאיזון שבין צורכי הביטחון לבין צורכיהם ורווחתם של תושבי בילעין (בג"ץ 8414/05).

חפיפות בין תוואי גדר הביטחון ותוואי הקו הירוק

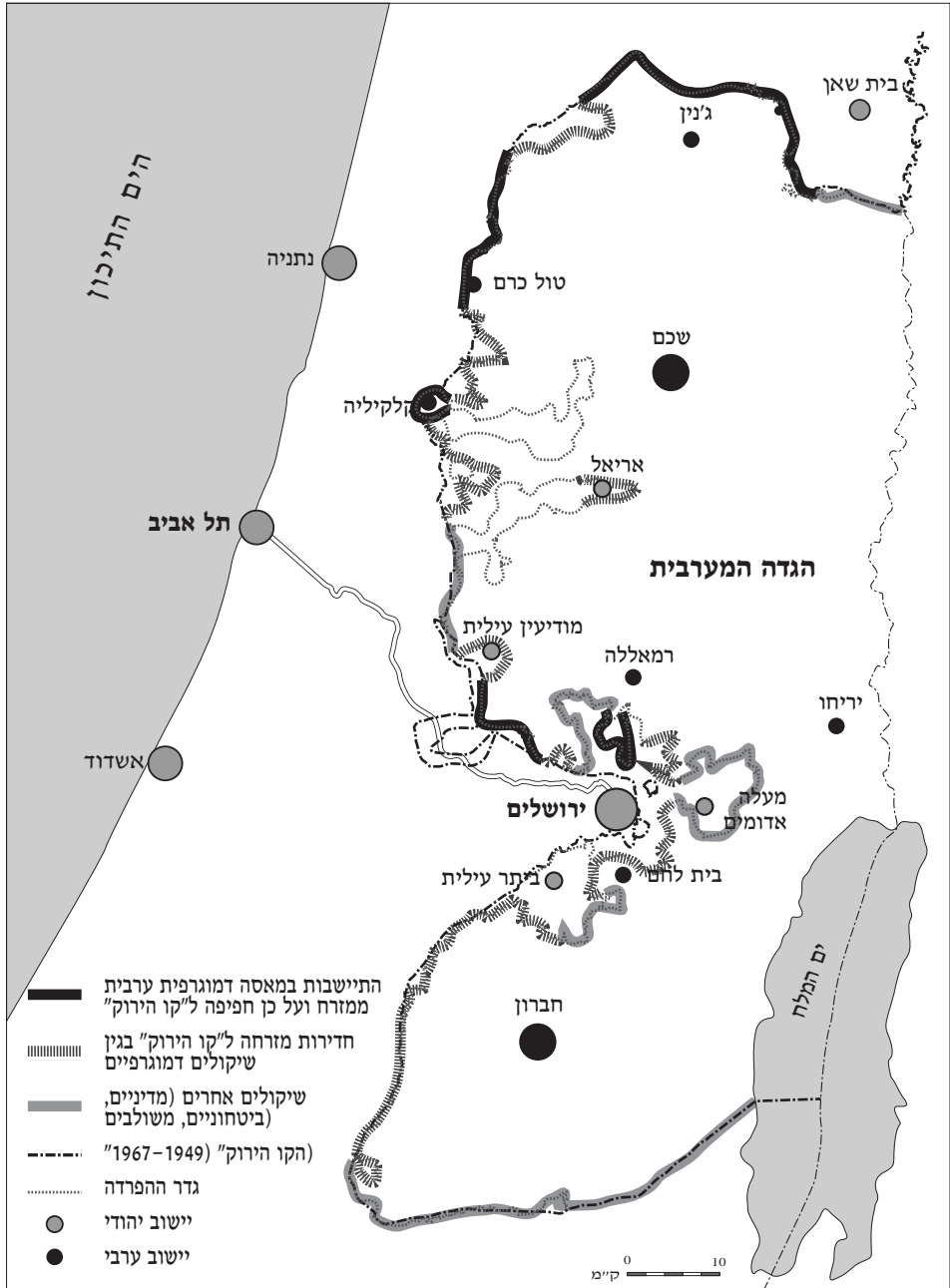
גזרות הגדר שנבחנו במסמך זה בחנו את גדר הביטחון שהקימה ישראל במקרים שבהם היא חודרת או חדרה לשטח הגדה המערבית. נשאלת השאלה, מדוע במקומות רבים לאורכה נבנתה גדר הביטחון לאורך הקו הירוק, אף על פי שהדבר לא עולה בקנה אחד עם הצורך במתן מענה ביטחוני לתושבי האזור היהודים. התשובה לכך היא אתנית ברוב המקרים. כדי לאשש טענה זו נצביע אפוא על מקרים מפורטים, הנבחנו על בסיס הקריטריונים של הפרדה בין יישובים יהודיים לפלסטיניים על ידי חדירה של גדר הביטחון לתחומי הגדה המערבית (מפה 9):

תוואי הגדר ג'לבון-פקועה-ערבונה-ג'למה-זבובה. התוואי במקטע זה הוקם לאורך התוואי ההיסטורי של הקו הירוק, והוא יוצר חיץ אתני בין יהודים לפלסטינים, אף על פי שבחלק מהמקטעים הטופוגרפיה איננה מעניקה יתרון ביטחוני לישראל. בכפרים שצוינו להלן חיים כ-11,000 פלסטינים (נכון לשנת 2007 על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית), וכיום אין באזור זה יישובים יהודיים (גנים וכדים פונו בשנת 2005, והאזור בשליטה ביטחונית ישראלית).

1. תוואי הגדר הנמצא מערבית לעיר טול-כרם ופרבריה מקביל לתוואי הקו הירוק מבת חפר בצפון ועד שער אפרים בדרום.

2. תוואי הגדר מהכפר הפלסטיני אל-ג'בעה עד היישוב היהודי מיתר הנמצא צפונית לבאר שבע חופף לקו הירוק משתי סיבות. האחת היא הטופוגרפיה של הר חברון המתרום בפתאומיות מאזור תוואי הקו הירוק מזרחה. בכל שטח רכסים זה יש רצף של יישובים פלסטיניים שאין מאחוריהם שום מאסה דמוגרפית יהודית משמעותית. גם במקרה זה הטופוגרפיה איננה משחקת לצד ישראל מבחינה ביטחונית (כ-700 יהודים לערך החיים בחמישה יישובים באזור זה). רק סביב היישוב אשכולות המונה כ-220 נפשות, הגדר חודרת מזרחה כדי לספחו, בין היתר משום ששם מסתיים רצף היישובים הפלסטיניים.

3. תוואי הגדר צמוד בדרום הר חברון לתוואי הקו הירוק, אזור ששום יישוב יהודי בו (מבין



מפה 9: הדמוגרפיה כמעצבת חלקים עיקריים של גדר הפרדה

היישובים טנא, שמעה, עקניאל, בני חגי, קרית ארבע, פני חבר, מעון, סוסיא וכרמל) לא סופח לישראל, בשל לחצים מהעולם.

4. בתוככי מטרופולין ירושלים השיקול האתני היה מכריע בחלטה על יצירת מובלעת ביר נבאללה ועל הוצאת רצף היישובים הפלסטיניים בית סוריק-בידו-אל קובייבה-קטנה והיישובים הסמוכים להם, וקביעת תוואי גדר הביטחון בסמיכות לתוואי הקו הירוק (מפה 9).

סיכום

עבודה זו בחנה את השאלה, אם בעת קבלת ההחלטות הנוגעות להכנת תוואי גדר הביטחון בין ישראל לפלסטינים בגדה המערבית ובעת בניית הגדר עצמה באו לידי ביטוי שיקולים דמוגרפים-אתניים. כדי להשיב על שאלה זו נבדקו קודם כול מקרים ברחבי העולם שבהם השיקול האתני השפיע במידה ניכרת על התוויית הגבול. בנוגע לגדר הביטחון בין ישראל לגדה המערבית נבחרו כמה גזרות כדי לבחון בצורה אמפירית עד כמה מכריע היה השיקול הדמוגרפי – פעם על ידי היצמדות לתוואי הקו הירוק ופעם על ידי חדירה עמוקה לתוככי השטח הפלסטיני (מפה 9)

כל מקום שגדר הביטחון חדרה אליו מזרחית לקו הירוק מעורר את השאלה, אם הסיבה לכך היא ביטחונית, או שמא ביקשו ממשלות ישראל לבצע סיפוח דה-פקטו של ריכוזי יישובים יהודיים לתוך שטח ישראל. שאלה נוספת היא, מדוע באזורים שונים התוואי של הגדר חופף לתוואי הקו הירוק, חרף האפשרות לחדור לתוך שטח הגדה במטרה לספח יישובים יהודיים. האם היצמדות זו לקו הירוק היא תוצאה של יתרון ביטחוני כלשהו, או ששיקולים דמוגרפים-אתניים הם שחרצו את גורל התוואי, במטרה למנוע סיפוח של פלסטינים רבים מאוד לשטח ישראל?

את העקרונות העיקריים שהנחו את התוויית גדר הביטחון התווה ראש הממשלה שרון, ואת ההתוויה המפורטת בשטח הנחה וביצע צוות עבודה בראשותו של אל"מ דני תירזה, שפעל בהתאם לעקרונותיו של שרון. לאחר התוויית הגדר בקטעיה הראשונים הוחל ביצירת שינויים בתוואי, בעיקר בשל הנחיות בג"ץ ובשל שיקולים מדיניים. אנו בחנו אם הנחיות בג"ץ טשטשו את ההבחנה האתנית מאחורי התוואי הראשון. מסקנתנו היא שלא רק שהנחיות אלו לא יצרו טשטוש וחוסר בהירות סביב התוואי, אלא שהן הבהירו ביתר שאת את ההפרדה האתנית, בעזרת ביטויים כ"מרקם חיים" ו"מידתיות". בקטעים רבים מצאנו שהחדירה מזרחה של הגדר נועדה לכלול גושי התנחלויות גדולים לתוך ישראל, כגון גוש חנינית-שקד, גוש עציון, גוש מודיעין-עילית, והרחבות סביב ירושלים וחדירות לשטחי הרשות הפלסטינית שנועדו לספח יישובים בודדים: סלעית, צופין, אלפי מנשה, אשכולות ואחרים. לגבי ההיצמדות לקו הירוק מתברר, שהחפיפה נשמרה רק במקרים שמעבר לקו הירוק קיימים יישובים פלסטינים גדולים המאיימים על המאזן הדמוגרפי באותה משבצת שטח, דוגמת המקרה של תוואי הגדר באזור הקו הירוק בסמוך לג'נין, לטול-כרם ולקלקיליה, ובעיקר בתוואי שממערב להר חברון. בעבודה נבחנו עוד שתי חדירות עומק ישראליות, מקרני שומרון לקדומים ומאלקנה עד לאריאל. בשתייהן, רוב תוואי הגדר תואם את הפריסה של היישובים היהודיים ומוציא ממרחב הסיפוח את היישובים הפלסטיניים. בשתי החדירות אלו לא נבנתה הגדר במתכונת המקובלת, בגלל

לחצים בין-לאומיים, ולכן התוואי מלווה בגדרות זמניות בלבד. רק בקצות מרחבים אלה הסכימה ארה"ב לאפשר בניית גדרות מאסיביות.

יש לציין כי ממשלת שרון פעלה גם לאחר קבלת ההחלטה על הקמת גדר הביטחון על בסיס שיקולים דמוגרפיים-אתניים, וזאת בעת קבלת ההחלטה על היציאה מרצועת עזה (בעניין זה אנו חלוקים עם האמירה של קורץ [2008: 74], המייחסת לדב וייסגלס, יועצו של שרון, את הטענה כי ההתנתקות נבעה משיקולי תכסיסנות ישראלית בלבד). בעדות אישית של פרופ' סופר מודגש, כי בפגישתו האחרונה עם שרון, בנוכחות מזכירו הצבאי של שרון, האלוף יואב גלנט, הוצגו הנתונים הדמוגרפים של הרצועה, והם ששכנעו סופית את שרון שהמשך נוכחות ישראלית באזור זה מיותרת ומסוכנת לעתידה היהודי-דמוקרטי של ישראל (סופר טען באוזני שרון כי רצועת עזה מולידה את כל תושבי חבל קטיף כל שלושה שבועות ושאל, "מה אתה עושה שם ואיזה עתיד מחכה לנו שם?" (שיחה עם סופר ב-1.1.2010 וקודם לכן ב-YNET 8.1.06). כמובן, להתנתקות החד-צדדית מרצועת עזה קדמו שיקולים שאינם עולים בשיח הציבורי כלל וכלל. האחד, חדירתה של איראן לרצועה כמה חודשים לפני הפינוי, קשיים של לצה"ל בהחזקת ציר פילדלפי ומספר גואה והולך של אבדות של אזרחים ושל חיילים בניסיון לספק ביטחון ליישובי גוש קטיף, שהיו פרוסים בשטח בצורה בעייתית, כך שכל כניסה לגוש הפכה למלחמה אכזרית חסרת תוחלת. אילו לפחות מבחינה דמוגרפית היה סיכוי להגיע להישגים כלשהם, ניחא, אך במציאות הדמוגרפית של עזה לא היה לכך כל סיכוי, והיה ברור שהאחיזה שם מיותרת. תפיסת שטח של כ-20% מהרצועה בידי 7,000 יהודים באזור צר וקטן שחיים בו כ-1.25 מיליון ערבים עניים ביותר בעת הנסיגה, יצרה מציאות ששום גורם בעולם לא יכול היה לקבלו, וישראל מצאה עצמה במציאות פוליטית בלתי נסבלת. משום כך ברור כי גם במקרה זה לדמוגרפיה היתה השלכה ישירה ועקיפה על קבלת ההחלטות לסגת משם בצורה חד-צדדית.

אנו חלוקים על אמירות והצהרות הטוענות כי מיקום התוואי של גדר הביטחון נקבע בהתאם לשיקולים ביטחוניים המאפשרים שליטה ותפעול שוטף של כוחות צבא לאורכו בתנאים הנוחים ביותר. המסקנה המרכזית שעולה מעבודה זו היא כי החלקים העיקריים של גדר ההפרדה בין ישראל לפלסטינים נקבעו בראש וראשונה משיקולים דמוגרפיים-אתניים ולא משיקולי ביטחון (עם כל הבעייתיות שבמילה ביטחון). יש להעריך כי תוואי הגדר עוד ישתנה בעתיד בעקבות לחצים משפטיים ובין-לאומיים, אולם בהתאם לרוח הדברים של שרי ממשלה בעבר ובהווה, נראה שהגדר תהיה הבסיס לגבול המדיני הרשמי עם הפלסטינים. תוואי הגדר כפי שעוצב בעשור 2000-2010 מספח לישראל כדי 80% מכלל מתיישבי יש"ע, ואין כמו נתון זה לשכנע כי תוואי הגדר הוא תוואי דמוגרפי בעיקרו.

מקורות

- אריאלי, שאול וספרד, מיכאל. 2008. *חומה ומחדל: גדר ההפרדה - ביטחון או חמדנות?* תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בחור-ניר, דיאנה. 2003א. מחלוקת בין שרון ובן-אליעזר על גדר ההפרדה. *Ynet* פוליטי, 28.5.03.
- בחור-ניר, דיאנה. 2003ב. השרים לא הכריעו: גדר באריאל או ערבויות. *Ynet* פוליטי, 20.9.03.
- בן-מאיר, יהודה. 1987. *קבלת החלטות בסוגיות הביטחון הלאומי: היבט ישראלי*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ביגה, גדעון. 2001. *ארץ רבת גבולות: מאה השנים הראשונות של תיחום גבולותיה של ארץ-ישראל 1840-1947*. באר-שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- ברוך, משה. 1988. *גבולות ישראל: עבר-הווה-עתיד: היבטים גיאוגרפיים-מדיניים*. תל אביב: יבנה.
- וכמן, אברהם. 1975. *תכנית השידור הכפולה: ראשי פרקים לפתרון טריטוריאלי ולתכנית פיסית כוללת לטווח ארוך*. חמו"ל.
- חן, יוסי. 2007. *גדר ההפרדה - מכשול או גבול? הזיקה ויחסי הגומלין בין תוואי הגדר ל"קו הירוק"*, עבודת מוסמך. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- כהן, ירוחם. 1972. *תוכנית אלון*. תל-אביב: הקבוץ המאוחד.
- כנסת ישראל. 2002. *מסמך רקע לדיון בנושא פרויקט הקמת גדר הפרדה במרחב התפר. מוגש לוועדה לענייני ביקורת המדינה*. 9 ביוני 2002.
- סופר, ארנון. 2006. כך נפל לשרון האסימון הדמוגרפי. *YNET*, 6.1.06.
- סופר, ארנון ויער-ויזל, טל. 1999. *גבולות שהיו: הדינאמיקה להיעלמותם מהשטח*. חיפה: הקתדרה לגאואסטרטגיה, המרכז לחקר הביטחון הלאומי, אוניברסיטת חיפה.
- פולמן, ישעיהו. 2004. *סיפורה של גדר ההפרדה - האמנם הפקרת חיים? ירושלים: הוצאת כרמל*.
- קורץ, ענת. 2008. *מאבק בשתי חזיתות ההתקוממויות הפלסטיניות בין מלחמה פנימית למלחמה בישראל*. תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- רוט, ענת. 2005. *סוד הכוח: מועצת יש"ע ומאבקה בגדר ההפרדה ובתכנית ההתנתקות*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רפפורט, עמיה. 2003. תרגיל הגדר: למרות החלטת הממשלה – אריאל נשאר בחוץ. מעריב, 3.10.2003.

Biger, Gideon. 1995. *The encyclopedia of international boundaries*. New York: Facts on File.

Bross, I. D. 1959. *Design for Decision*. N.Y: The Macmillan Company.

Burki, Javed Shahid. 1986. *Pakistan: A nation in the making*. Boulder, Colo.: Westview Press.

Dean Nelson, Dhaka. 2005. India fences off Bangladesh to keep out Muslim terror. *The Sunday Times*. 13 November.

Debo, Richard K. 1992. *Survival and consolidation: The foreign policy of Soviet Russia, 1918-1921*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

De Blij, Harm J. 1973. *Systematic Political Geography*. New-York: Wiley.

Eidintas, Alfonsas., Vytautas, Žalys., and Alfred, Erich Senn. 1999. *Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic, 1918-1940, Paperback*. in Ed. Edvardas Tuskenis. New York: St. Martin's Press.

Guan, Ng Han. 2006. China erects fence along N. Korea border. *Usa-Today*. 16. October.

Jones, Stephen Barr. 1945. *Boundary-making: A Handbook for Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law.

Khaund, Surajit. 2004. India-Burma border fencing delays due to protest by local communities. *Mizzima News*. 15 October.

Klemenčič, Mladen. 2001. Territorial proposals for the settlement of the war in Bosnia – Hercegovina. *Boundary and Territorial Brifing*, 1: 1-73.

Martinez, Oscar J. 1994. The dynamics of Border interaction- New Approaches to Analysis. In: Clive H. Schofield (ed.), *Global Boundaries*, 1-15, London: Routledge.

Minghi, J. V. 1963. Boundary Studies in Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 51.

Noman, Omar. 1990. *Pakistan 21.A political and economic history since 1947*. London: Kegan Paul International.

Prescott, J. R. V. 1978. *Boundaries and Frontiers*. London: Croom Helm.

Prescott, J. R. V. 1987. *Political frontiers and boundaries*. London: Allen & Unwin.

Sharkansky, Ira. 1978. *Public administration: policy-making in Government agencies*. Chicago: Rand McNally.

Theodoulou, Michael. 2006. Saudis plan to fence off border with chaos. *The Times*. 10 April.

Turner, Frederick Jackson. 1995. *The Frontier In American History*. Charlottesville Va.: University of Virginia American Studies Program.

von Rauch, Georg. 1974. *The Baltic States: The Years of Independence 1917-1940*. Hurst & Co.

Woolf, Stuart. 1996. *Nationalism in Europe, 1815 to the present: a reader*. London: Routledge.

אתרי אינטרנט

www.mfa.gov.lv/en/policy/peace-treat

http://en.wikisource.org/wiki/Treaty_of_Peace_between_Russia_and_Estonia

<http://www.elmundo.es/elmundo/2008/10/27/espana/1225092526.html>

"גבול אתני" הינו גבול מדיני או גבול בלתי רשמי המאופיין בתוואי שמטרתו ליצור הפרדה דמוגרפית בין קבוצות אתניות שונות. אחד המקרים להיווצרותו של גבול שכזה הוא גדר הביטחון אשר מוקמת לאורך הגדה המערבית במטרה לשמש כחיץ בין ריכוזי אוכלוסין יהודים ופלסטינים. ההחלטה על הקמתה התקבלה על ידי ממשלת ישראל בשנת 2002 על רקע הפיגועים הקשים שהתרחשו בשנתיים הראשונות של "האינתיפאדה השנייה" שגבו את חייהם של קרוב ל-1,000 ישראלים, ומאז הפכה להיות הפרויקט התכנוני הגדול במדינת ישראל אשר ידע שינויים ותהפוכות רבים. מסמך זה בוחן חלקים נבחרים בתוואי גדר הביטחון ויבדוק האם והיכן שולבו במסגרת התווייתה שיקולים דמוגרפיים.

ניב גמבש הוא מוסמך החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה באוניברסיטת חיפה, ושימש כעוזר מחקר של פרופ' ארנון סופר בפרסומים העוסקים בגיאופוליטיקה של המזה"ת ובתחום הדמוגרפיה אשר ראו אור בקתדרת חייקין לגיאואסטרטגיה.

